

Willem Moreel en Hans Memling Bijdrage tot het onderzoek naar de schilderijen van Memling in opdracht van de familie Moreel

De naam Willem Moreel klinkt zeker bekend bij al wie zich interesseert voor de geschiedenis van Brugge in de tweede helft van de vijftiende eeuw. Die naambekendheid is volledig te danken aan de rol van mecenas die Willem gespeeld heeft voor de schilder Hans Memling, aan wie hij meerdere opdrachten heeft gegeven. Het is de roem van Memling die op Moreel afstraalt, want over de eigen handel en wandel van Willem Moreel is totnogtoe bijzonder weinig geweten. Wat eigenlijk verwonderlijk is, vermits hij toch ruim heeft deelgenomen aan het openbaar leven in Brugge. Toen we enkele nieuwe teksten in verband met Willem Moreel en zijn familie bij elkaar brachten, werd het duidelijk dat die biografische gegevens niet zonder belang zijn voor een beter begrip van de schilderijen die Memling voor hem gemaakt heeft.

Willem Moreel, opdrachtgever van Hans Memling, was een vermogend man

De bestaande literatuur over Willem Moreel en zijn gezin kan niet omheen het artikel van James Weale over de genealogie van de familie.¹ Kunsthistorici hebben bij het bespreken van de schilderijen die Memling in opdracht van Willem Moreel gemaakt heeft, dit artikel van James Weale gretig gebruikt, ofschoon ze door het summier karakter ervan soms wat op hun honger bleven zitten.² Het is zeker

1 Weale J.: *Généalogie de la famille Moreel*, Le Beffroi 2 (1864-65), p. 179-196.

2 De Vos D.: *Hans Memling. Het volledige oeuvre*, Antwerpen 1994, p. 131.

niet de bedoeling de enorme verdienste van dit artikel te minimaliseren, maar nieuwe bronnen en hedendaagse historische kritiek zorgen ongeveer 140 jaar later voor aanvulling en correctie.

Bekeken van uit een economisch gezichtspunt is een schilderij een zuiver luxeproduct. De kostprijs van de schilderijen van Memling is, op enkele vage, zijdelingse informatie na, zo goed als onbekend. Hoeveel tijd had Memling nodig om een bepaald schilderij af te werken? Of anders geformuleerd, hoeveel arbeidstijd, dit is de minimale kost bij het tot stand komen van een schilderij, moet door de opdrachtgever betaald worden? Een simpele berekening kan een bijkomend idee geven over de arbeidsduur per schilderij. Als men de beschilderde oppervlakte van alle gekende schilderijen van Memling, zoals beschreven in de catalogus van Dirk De Vos, optelt en deelt door de totale tijd die de schilder in Brugge werkzaam was, ontstaat een basisverhouding oppervlakte/tijd.³ Die verhouding kan op elk willekeurig schilderij van Memling toegepast worden. Volgens die berekeningswijze zou het 547 dagen geduurd hebben voor de zogenoemde Moreeltriptiek afgewerkt was. Deze berekening gaat uit van "kalenderjaren", niet van "werkjaren". Er wordt aangenomen dat een kalenderjaar in die tijd ongeveer 250 effectieve werkdagen telde. Op zondag werd niet gewerkt en evenmin op de officiële kerkelijke feestdagen. Als er processies werden gehouden moest het werk gedurende de tijd van de ommeegang gestaakt worden d.w.z. van 's morgens acht uur tot omstreeks één uur 's middags.⁴ De Bruggelingen werden immers verondersteld mee op te stappen in de processie. Gemiddeld werd er één processie per maand gehouden, maar in perioden van honger, oorlog, aanhoudend slecht weer, was dat soms veel meer.⁵ Er zijn nog tal van andere gebeurtenissen waarvoor het werk werd stil

3 De Vos D.: *o.c.*, passim.

4 Stadsarchief Brugge (SAB): Registers van de hallegeboden, 1490-91, passim.

5 *Het boeck van al 't gene datter gheschiedt is binnen Brugghe, sichtent jaer 1477, 14 februari tot 1491*, uitgegeven door C.C., Gent, 1859, p. 14. Zo geeft Maria van Bourgondië het voorbeeld en stapt zelf zeven dagen na elkaar, van 27 juli tot en met 2 augustus 1479, in een processie mee, om de goddelijke hulp af te smeken voor het leger dat onder leiding van Maximiliaan optrekt tegen de Fransen. Een ander voorbeeld SAB, Stadsrekening van 1 maart tot 1 september 1488 f 133v: "Item betaelt Pieter Breman clocludere Sint Donaes ter causen vander clocke te ludene snuchtens eer de processien ute ghaen alle daghen XVI daghen lanc ghedurende 4s."

gelegd: het officieel bezoek van vorsten, het bekendmaken van vredesverdragen, mobilisaties, stakingen, en vanzelfsprekend individuele en familiale omstandigheden als ziekte, bevalling en dergelijke.⁶ Dit zou er dus op neerkomen dat Hans Memling ongeveer 380 dagen effectief aan de Moreeltriptiek heeft gewerkt. De berekening valt natuurlijk te ruim uit, omdat moeilijk kan ingeschat worden hoeveel werk van Memling verloren is. Maar zelfs in de veronderstelling dat slechts de helft van het oeuvre van Memling bekend is, dan nog zou hij 272 dagen nodig hebben gehad, waarvan 190 effectieve werkdagen, om de triptiek te schilderen. Ofschoon wij denken dat de naam en faam van de schilder geen spectaculair verschil maakte bij de prijsvorming, wel bij het verkrijgen van opdrachten natuurlijk, blijft de te vergoeden arbeid in het concrete voorbeeld ruwweg een volledige jaarwedde.⁷ Het verbaast dan ook niemand dat alle opdrachtgevers van Memling, tenminste diegenen waar iets meer over bekend is, tot de financieel beter gesitueerden behoorden.⁸

Ook Willem Moreel is een zeer vermogend man. Om te beginnen is hij grootgrondbezitter. Hij houdt de heerlijkheid Oostcleyhem in Zuierenkerke met een grondoppervlakte van 37 gemeten in leen van de Burg van Brugge. Tot het leen behoren eveneens meerdere boerderijen.⁹ Dit is trouwens niet zijn enige grondbezit.¹⁰ Daarnaast is hij eveneens actief in de financiële wereld, als compagnon in de Banca di Roma. Die bank had vertakkingen in meerdere Italiaanse steden. In 1487 werd het filiaal in Rome opgedoekt en in diezelfde tijd verkocht de compagnie ook een huis in Venetië. Dit was zeker niet het einde van de bank, want er zijn nog sporen van het bestaan terug te vinden

6 Despars N.: *Cronijcke van den lande ende graefscpe van Vlaenderen, van de jaeren 405 tot 1492*, Brugge, 1840, deel 4, p. 360 "...zo verboot men anderwaerf ter Hallen uyt werckens ende doen werckens..."

7 Janssens A.: *De schilder Hans Memling. Als Brugs poorter financieel, sociaal en politiek doorgelicht*. Handelingen Genootschap voor Geschiedenis (HGG), 134 (1997), p. 73 e.v.

8 Zie daaromtrent Martens M.P.J.: *De opdrachtgevers van Hans Memling.*, in De Vos D. (ed.): *Essays. Hans Memling*, Brugge, 1994.

9 Rijksarchief Brugge,(RAB) Burg van Brugge, nr. 64 registers van de lenen anno 1468, f 142v.

10 RAB, Watering Blankenberge nr 91, ommeloper 1478. In de Blankenbergse Watering alleen al bezat Willem Moreel meer dan 70 gemeten grond.

in 1492 en 1503.¹¹ De compagnie was duidelijk een familiale aangelegenheid. Naast Willem zelf, behoorden onder meer meester Lievin Moreel, Boudin van Eldinghe zijn schoonzoon, Denijs van Hertsvelde zijn schoonbroer, en Jan de Keyt de schoonbroer van Lievin Moreel, tot de vennoten.

Meester Lievin Moreel, Willems broer, wordt in de jaren 1482 en 1483 meermaals genoemd in het koopmansboek van de compagnie Despars, waar hij optreedt als financier voor cliënten van die bekende compagnie.¹² Men mag zonder meer aannemen dat Lievin hierbij niet in eigen naam optrad maar als lid van de Banca di Roma. Willem was ook gedurende een aantal jaren, meer bepaald van 1472 tot 1483, eigenaar van een kruideniersstal in de Brugse hallen. Meer dan waarschijnlijk ging het hier om een nevenactiviteit, want de stal werd omschreven als 'thenden lote', wat betekende dat ze niet permanent geopend was.¹³ Misschien was er wel een band met de financiële activiteiten van zijn broer voor de cliënten van de handelscompagnie Despars die zich in hoofdzaak met 'kruideniershandel' bezig hield.

11 Weale J.: *o.c.*, p.181, noot 33 maakt Willem hoofd van de bank, weliswaar zonder bronvermelding. De bewijslast wordt geleverd door Mus O.: *De Brugse compagnie Despars op het einde van de 15e eeuw.*, HGG, 101 (1964), p. 96. Weale geeft, eveneens zonder bronvermelding, een zekere Gabriel Ofhuus als vennoot. Mus heeft geen Ofhuus gevonden. Waarschijnlijk heeft Weale een andere bron onder ogen gehad. Immers de oprichter van de compagnie, Jan van Hertsvelde, de schoonvader van Willem, was gehuwd met Catharine Ofhuus, en gezien het familiale karakter van de compagnie is een vennoot Ofhuus niet onwaarschijnlijk. RAB, Oorkonden met blauw nummer 5018.

12 SAB, nr. 305, Register Despars, f 37r, f 40r, f 42r, f 44r, f 45r, f 49r.

13 Zie de respectieve stadsrekeningen waarin de standgelden van de stallen genoteerd staan. Als men de stal niet dagelijks open doet of laat open doen door een bode moet men de stal stellen 'thenden lote', zie SAB, nr. 164, Memoriaal van de camere f 29r. Hoe complex de sociaal-economische relaties in die tijd wel lagen wordt o.m. geïllustreerd door het feit dat de broer van Willem, meester Lievin Moreel f Willems, vennoot in de compagnie Banca di Roma, op 1 september 1479 wordt opgenomen als 'vri lamwerker als meester kint'. Dit betekent dus dat ook de vader van Willem Moreel, grootgrondbezitter en leenhouder van de Burg van Brugge, ingeschreven was als meester in een of ander ambacht. SAB, nr. 345 archief van de Peltiers, f 27v. Trouwens ook Willem is lid van het ambacht van de kuipers. Er staat immers een Willem Moreel f Willems op de ledenlijst van het ambacht daterend van 1494 (o.s.): zie SAB, ambachten nr. 336, lijst van de kuipers 1494.

Willem haalde ook nog inkomsten uit huizenbezit. Hijzelf bewoonde een huis dat paalde aan het kerkhof van de Sint-Jakobskerk in Brugge, naast de 'prochiepape'. Hij was evenzeer eigenaar van nog enkele andere huizen in dezelfde straat, naast zijn eigen woning.¹⁴ Verder bezat hij een huis in de Kuipersstraat¹⁵ en een ander in het Genthof¹⁶ en nog twee in de Grauwwerkersstraat.¹⁷ Daarenboven was hij ook eigenaar van een huis in Antwerpen.¹⁸

Alle inkomsten samen, uit de stadsambten die hij periodiek uitoefende, zijn grondbezit, de bankactiviteiten, de kruidenierstransacties en de huurgelden van de huizen, maakten van Willem een vermogend man. Hij is dan ook terug te vinden op de lijsten van rijke burgers, op wie de stad een beroep doet in moeilijke ogenblikken om financieel bij te springen, via een systeem van geforceerde leningen. In de lening van 1480 betaalt hij in het zestendeel van Sint-Jacob 6£ 15s gr. Een bijzonder hoge bijdrage. Ter vergelijking: dit is de enige geforceerde lening waar ook Hans Memling zelf voor werd aangesproken. Hij werd met 1 £ gr. getaxeed.¹⁹ De financiële moeilijkheden van de stad Brugge zijn in die periode chronisch. Op 31 mei 1482 komt de Grote Raad van Brugge samen. Maximiliaan van Oostenrijk wil na de dood van Maria van Bourgondië een militaire doorbraak forceren in de oorlog met Frankrijk. Om haar militaire verplichtingen hiervoor te kunnen nakomen raakt de stad in financiële ademnood. De Grote Raad beslist om het geld aan de burgers te vragen onder de vorm van een lening. Naast de burgemeesters, de schout en en de baljuw worden nog 25 stedelijke notabelen aangesproken om zich borg te stellen voor die lening. Willem Moreel is één van hen.²⁰ Hij is trouwens ook één van de 43 burgers die effectief aan de stad lenen. Willem Moreel leent het toch wel zeer grote bedrag van 100 £ gr. Ook andere leden van de Banca di Roma behoren tot die 43 erg rijke Bruggelingen. Zo leent Lievin Moreel eveneens 100 £ gr. en zijn schoonbroer Jan de

14 Archief OCMW Brugge, Armendis Onze-Lieve-Vrouw, register 170, f 81r. Ook RAB, Kerkfabriek Onze-Lieve-Vrouw, renten van het commun nr. 725, f 53v.

15 Archief OCMW Brugge, Armendis Onze-Lieve-Vrouw, register 170, f 111v.

16 SAB, Wezengoederen carmers 5de boek, f 145r.

17 RAB, Kerkfabriek Onze-Lieve-Vrouw, renten van het commun nr. 725, f 81v.

18 SAB, Stadsrekening 1497-98, f 91v.

19 SAB, Stadsrekening 1480-81, f 197r.

20 SAB, Cartularium Groenboek onghecoteert, f 316v-317r-v.

Keyt 50 £ gr.²¹ In de leningen van 1487, 1488 en 1490 betaalt Willem niet.²² Maar zoals verder zal blijken, heeft dit niets met zijn solvabiliteit te maken. In de lening met de herstelbetaling na de nederlaag van de stad tegen Maximiliaan, bevolen op 24 december 1490, duikt de naam van Willem weer op. Hij wordt getaxeerd met 33£ 16s 8d gr. waardoor hij opnieuw in de categorie van de hogere betalers zit.²³

De geboortedatum van Willem Moreel en de datering van de portretten van Willem en zijn vrouw Barbara van Hertsvelde

In de Koninklijke Musea voor Schone Kunsten van België te Brussel worden twee luiken van Memling bewaard met de portretten van Willem Moreel en zijn vrouw Barbara van Hertsvelde, met op de achterzijde hun respectieve wapenschilden.²⁴

In de literatuur wordt het ontstaan van die portretten meestal gedateerd omstreeks 1480. In het recentste overzichtswerk over de schilder Hans Memling en zijn oeuvre denkt de auteur Dirk De Vos dat die portretten vroeger ontstaan zijn. De argumentering die hij voert is gesteund op de stijlkenmerken bij het schilderen van de handen van de personages. Ook de relatieve jeugd van Willem en Barbara op de portretten is volgens hem een aanwijzing in die richting. Op de zogeheten Moreeltriptiek, gedateerd 1484, ziet vooral Willem er immers jaren ouder uit. Dirk De Vos situeert het ontstaan van de portretten dan ook in het begin van de jaren zeventig van de 15de eeuw en denkt zelf concreet aan de jaren 1472-1475.²⁵

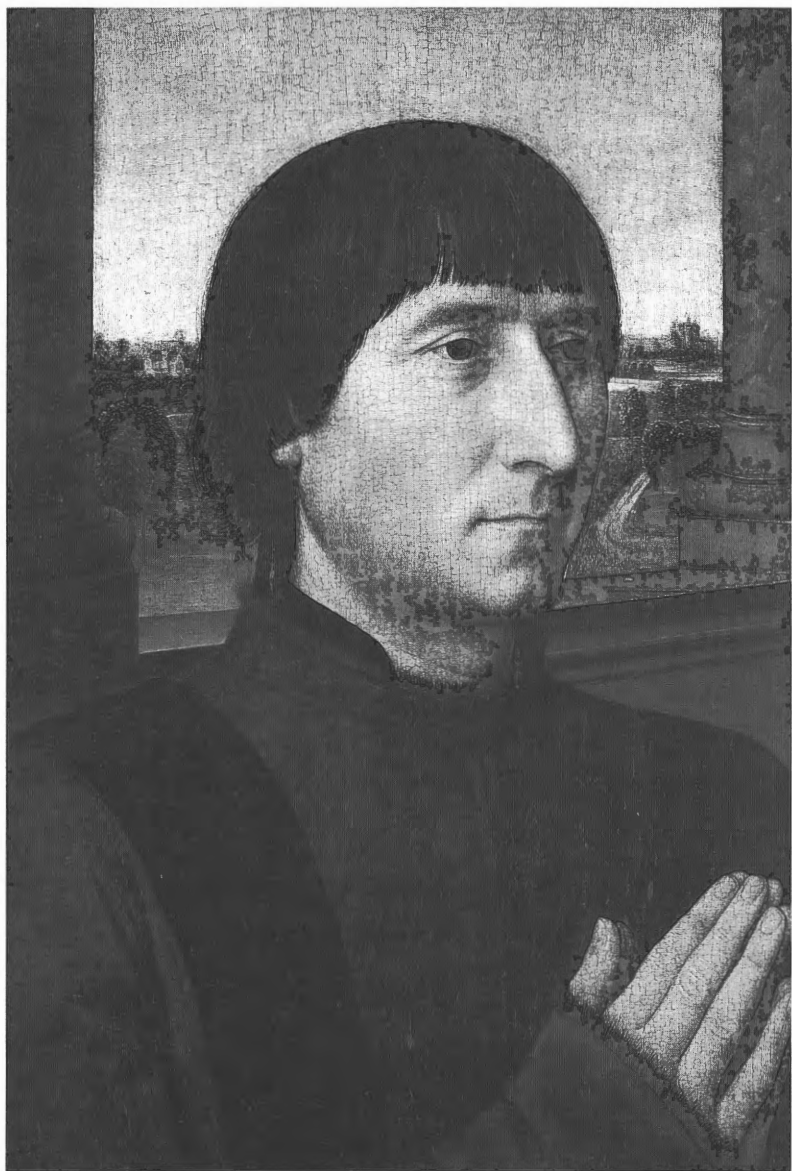
21 SAB, Stadsrekening 1481-82, f 189v.

22 De lening van 1487 staat in de stadsrekening 1486-87, f 39v en 283r e.v. De beide geforceerde leningen van 1488 en 1490 werden besproken en uitgegeven door Blockmans W.P.: *Nieuwe gegevens over de gegoede burgerij van Brugge in de 13de en vooral 15de eeuw, Studiën betreffende de sociale structuren te Brugge, Gent en Kortrijk in de 14de en 15de eeuw*, Standen en Landen, 54 (1971), p. 133-154.

23 SAB, Stadsrekening 1 januari -1 september 1491, f 32r.

24 Op het wapenschild van Barbara wordt als naam de Vlaenderberch alias de Hertsvelde gebruikt. Dit is de enige maal dat wij de naam de Vlaenderberch zijn tegengekomen. De geschreven bronnen gebruiken altijd van Hertsvelde.

25 De Vos D.: *o.c.*, p.131. Vroegere auteurs hebben hun mening over de huidige materie soms zonder de minste bronvermelding gepubliceerd (vb. Fierens-Gevaert H.: *Histoire de la peinture flamande des origines à la fin du XVe siècle*, III, Paris, 1929) ofwel hebben ze zich nagenoeg uitsluitend gesteund op de onvolledige en

Hans Memling, Portretten van Willem Moreel en Barbara van Hertsvelde, olieverf op paneel.
Brussel, Koninklijke Musea voor Schone Kunsten van België, inv. 1451-1452.

We kunnen niet uitmaken of Dirk De Vos die twee data met een bedoeling geponeerd heeft of dat het puur toeval is. Feit is dat Willem Moreel voor de eerste maal in het stadsbestuur werd opgenomen als schepen op 2 september 1472 en vervolgens voor een tweede maal op 2 september 1475.²⁶ Dit lijkt een ideaal motief voor Willem om zichzelf en zijn vrouw op zo'n moment te laten portretteren. En zeker als men rekening houdt met de ijdelheid van Barbara van Hertsvelde die zich op dit portret laat aanspreken als *domicella*.²⁷ In de keuze tussen 1472 en 1475 geven we de voorkeur aan de oudste datum, op grond van de leeftijd van Willem Moreel. Deze optie sluit aan op de argumentering van Dirk De Vos. Als historicus willen we ons niet mengen in een discussie over stijlkenmerken, maar over de leeftijd van Willem Moreel valt er toch een en ander te zeggen.

Een bron met de exacte geboortedatum van Willem Moreel werd nog niet gevonden. Maar door vergelijking van een aantal gekende data uit zijn leven moet het mogelijk zijn een geboortjaar te benaderen, aanvaardbaar om mee verder te werken.

De spliedatum om tot een verantwoord geboortjaar van Willem Moreel te komen is zijn inschrijving als lid van de kruisboogschuttersgilde Sint-Joris tussen 27 juni 1446 en 3 mei 1447.²⁸ Het is best mogelijk dat Willem pas lid werd na het overlijden van zijn vader, die trouwens ook Willem heette en gestorven is op 20 februari 1447 n.s.²⁹

een enkele maal ook ongefundeerde gegevens van James Weale. We zullen geen cultus van de voetnoot beginnen door steeds maar te verwijzen naar meningen die voor de opbouw van huidig artikel geen enkele relevantie hebben. Voor een status *quaestiones* wordt gebruik gemaakt van het laatst verschenen overzichtswerk over Memling en zijn oeuvre door Dirk De Vos.

26 SAB, Wetsvernieuwingen register 1468-1501, f 33v en f 60v.

27 Deze aanspreekvorm werd door Memling zelf op het wapenschild van Barbara van Hertsvelde geschilderd.

28 SAB, nr. 385, Gilde van Sint-Joris, rekeningen deel 1445-1480, f 9v. Willem Moreel is ook opgenomen in het ledenregister van de gilde op f 43v. Dit ledenregister werd gepubliceerd door Vanhoutryve A.: *De Brugse Kruisboogsgilde van Sint-Joris. Historische schets XIIIe-1872*, Handzame, 1968, p. 205 e.v. We hebben een en ander gecontroleerd met steekproeven naar andere gildenleden. De inschrijving van nieuwe leden in de rekeningen en diezelfde namen in het ledenregister toonde een chronologie die voor alle onderzochte gevallen klopte.

29 RAB, Oud archief van de kerkfabriek van Sint-Jacob te Brugge, rekening van kerkfabriek van 13 september 1446 tot 25 juni 1447, f 8v. Gepubliceerd door Weale J.: *o.c.*, p. 180.

Op dat ogenblik immers erft de zoon de heerlijkheid Oostcleyhem en wordt leenman van de Burg van Brugge.³⁰ Verwarring tussen vader en zoon is in dit verband uitgesloten want 'onze' Willem blijft ook later nog lid van de gilde. De inschrijving specificeert trouwens dat het nieuwe lid Willekin heet, die maar de helft van het inschrijvingsgeld moet betalen. Hieruit mag geconcludeerd worden dat Willem zeker nog niet meerderjarig (= 25 jaar) is.³¹ Aan de andere kant is het ook niet erg waarschijnlijk dat men pubers als lid van een kruisboogschuttersgilde opneemt. Een redelijke veronderstelling is dat hij om en bij de twintig was in 1447 zodat zijn geboortejaar omstreeks 1427-28 moet gesitueerd worden.

Het is zaak dit hypothetische geboortejaar te verifiëren, door het te toetsen aan andere gekende data. Om verwarring te vermijden zullen we 'onze' Willem Moreel als Willem III omschrijven. Zijn vader is dan Willem II en zijn zoon Willem IV. Willem II is zoals gezegd, gestorven op 20 februari 1447 n.s. Willem II was deken van de broederschap van Onze-Lieve-Vrouw van Hulsterloo in 1426.³² Dit betekent dat hij dan al meerderjarig is, dus minstens 25 jaar en waarschijnlijk zelfs enkele jaren ouder. Zodat Willem II geboren werd kort vóór of ten laatste in het jaar 1400.

Het echtpaar Willem Moreel - Barbara van Hertselde was reeds gehuwd in 1464.³³ Hieronder zullen we bewijs leveren dat ze dat

30 RAB, Burg van Brugge, nr. 64 registers van de lenen anno 1468, f 142v. Algemeen Rijksarchief (ARA), Rekenkamer, reliefrekening nr 17377 over het jaar 1447-1448 f 2v. Gepubliceerd door Weale J.: o.c., p. 180 noot 26.

31 In Brugge werd een man op 25-jarige leeftijd meerderjarig. Gilliodts-Van Severen L.: *Coutume de la ville de Bruges*, Bruxelles 1874, deel 1, p. 50.

32 SAB, nr 524 Register van de broederschap van OLV van Hulsterloo f 26v. Zie ook Weale J.: o. c., p. 180; Schouteet A.: *De broederschap van Onze-Lieve-Vrouw van Hulsterloo, 14de-16de eeuw. Archief en ledenlijst*. HGG., 127 (1990), p. 109 vlg.

33 RAB, Archief Sint-Donaas proosdij, nr 1234, wettelijke passeringen van het Proosse 1462-1468, f 50r. Willem Moreel en Baerble *uxor* schenken samen met Jan Moreel op 6 maart 1464 een vierde van 16 gemeten proostland in Varsenare weg. Weale J. o.c., geeft geen Jan Moreel in die periode. De vraag is of Jan een broer dan wel een oom van Willem Moreel is? Op 19 december 1469 wordt Jan Moreel door de schepenen op verzoek van vrienden en magen onder voogdij gebracht. SAB, Cartularium Groenboek onghecoteert f 259v. 'vrienden ende maghen van Jan Moreel ghaven te kennene dat de voorseide Jan zulk van rege-mente was dat nood was dat hij in voochdie ghestelt ware...' Als Jan eveneens omstreeks 1400 geboren is zoals de vader van Willem, dan zou seniliteit een verklaring kunnen zijn.

zeker reeds waren in 1458 of zelfs nog enkele jaren vroeger. Als we die gegevens op een rijtje zetten en aan elkaar toetsen, mogen er geen anomalieën te voorschijn komen. Willem II is geboren (kort) vóór 1400. Zijn oudste zoon zou dus geboren zijn als zijn vader achteraan in de twintig was. Willem III zou dan 19 of 20 jaar zijn geweest als hij lid van de schuttersgilde van Sint-Joris werd, hij zou enkele jaren voor zijn 30ste getrouwd zijn en hij is gestorven in 1501³⁴ toen hij vooraan in de zeventig was. We zijn er ons van bewust dat het geboortjaar 1427-28 geen exacte datum is, maar een jaartal dat de werkelijkheid toch zeer dicht moet benaderen.

Als we het jaartal 1427-28 als geboortjaar aanhouden, dan zou dit betekenen dat, als Memling in 1480 het portret van Willem Moreel geschilderd heeft, zoals de gangbare mening vooropstelt, wij dan een man van ongeveer 50 jaar zouden moeten zien. In werkelijkheid is een man met donker haar, niet grijs, en met een strakke huid praktisch zonder rimpels afgebeeld. Zelfs indien er rekening mee wordt gehouden dat Memling de neiging had zijn modellen geflatteerd voor te stellen, dan nog lijkt Willem geen vijftiger. Daarom verkiezen we de opvatting van De Vos die het ontstaan van het schilderij eerder naar een jaar rond 1470 vooruitschuift, met een Willem die dan om en bij veertig is.

De Moreeltriptiek als opdracht van Willem Moreel tegen de achtergrond van de strijd tussen twee politieke facties (1477-1485)

De strijd tussen de facties in Brugge en de rol die Willem Moreel hierbij speelde

Tijdens de bewindsperiode van Maximiliaan, eerst als gemaal van Maria van Bourgondië en later als voogd van zijn minderjarige zoon Philips, groeit er in Brugge naijver en vijandschap tussen twee politieke facties. Het is niet eenvoudig een etiket te kleven op beide groepen omdat de individuen uit beide kampen uiteindelijk in de eerste plaats hun eigen privé-belangen nastreven. Toch zou men de facties in algemene termen kunnen omschrijven als enerzijds 'conservatief', de families die met de hulp van de hertog voortdurend de plaatsen in het

34 Weale J.: *o.c.*, p. 182. Hij heeft de bron zelf gepubliceerd in noot 36.

stadsbestuur bezetten en dus zeker voorstander zijn van het behouden van die situatie, en aan de andere kant 'progressief', zij die voor zichzelf ruimere mogelijkheden zien wanneer de stedelijke autonomie toeneemt. Naarmate de tijd vordert worden de standpunten aanspouwlijker. Men is voor of tegen Maximiliaan van Oostenrijk. Op dat ogenblik krijgen de factieaanhangers zelfs een specifieke naam. Men is *Monetaan* of *Philippijn*. De kloof tussen beide groepen wordt steeds dieper en fanatieker, zodat Maximiliaan na de vrede van Montilz-lez-Tours (1489) het de hoogste tijd vond dat daar iets aan gedaan werd. Hij stelt als overwinnaar een gebaar. Hij beveelt dat in het nieuwe aan te stellen stadsbestuur vertegenwoordigers uit beide facties samen moeten zetelen.³⁵ Het haalt niets uit. De verslagen factie van de *Philippijnen* hervat enkele maanden later al de gewapende strijd. Na zijn ultieme overwinning in december 1490 legt Maximiliaan verbod op aan de Bruggelingen om nog langer hun politieke voorkeur in het openbaar en via uiterlijke kentekenen te tonen.³⁶ Hoe eigenaardig het misschien op het eerste zicht ook overkomt, toch is het bestaan van die facties en het feit dat Willem Moreel daarin een leidinggevende rol speelde, de reden geweest voor de bestelling van de Moreeltriptiek.

Tijdens het beleg van Nancy sneuvelde de Bourgondische hertog Karel de Stoute op 5 januari 1477. Zijn naakt en verminkt lichaam wordt pas op 8 januari ontdekt.³⁷ De politieke reacties op deze gebeurtenis zijn, als men de communicatiemogelijkheden van die tijd in acht neemt, ongemeen snel. Nauwelijks acht dagen nadat het lijk van Karel gevonden werd, op 16 januari 1477, erkennen de Staten en de Leden van Vlaanderen zijn enig kind, Maria van Bourgondië, als

35 *Dits die excellente cronieke van Vlaenderen*, Antwerpen, 1531, f 263v

36 *Excellente cronieke.*, f 263v, "want het volc al noch tot den laetsten dach van december (1489) altijt in divisie ende in twee partijen waren hoe wel datter nochtans een ghebot ghedaen was up die verbuerte van sijnen lijve dat nijement gheen partijeschip draghen noch houden en soude".

37 Viaene A.: *De dood van Karel de Stoute. Dertienavond 1477*. Bieckorf, 1977, p. 194-202. De auteur geeft een ruime selectie van excerpten uit de Zwitserse verhalende bronnen over de gebeurtenis. Zie ook Vaughan, R.: *Charles the Bold: the last Valois Duke of Burgundy*, Londen, 1973.

de nieuwe vorstin.³⁸ Dit was een duidelijk antwoord aan het adres van de Franse koning Lodewijk XI. De Franse kroon betwiste namelijk de aanspraken van Maria van Bourgondië op de Franse vorstendommen, omdat dit mannelijke lenen zouden zijn en dus niet door een vrouw konden geërfd worden. Dat het de Fransen menens was, mag blijken uit het feit dat ze onmiddellijk het hertogdom Bourgondië zelf en het graafschap Picardië binnenvielen en vanuit het zuiden ook een bedreiging vormden voor het graafschap Vlaanderen.³⁹

Het Bourgondische gezag leunde al geruime tijd, door de oorlogsheffingen en royale dotaties aan de vorst, zeer zwaar op de stedelijke financiën. Voor het gewone volk werd het allemaal nog onverteerbaarder door de arrogantie en corruptie waarmee diegenen die binnen het Bourgondisch bestel met gezag bekleed waren, hun mandaat uitoefenden.⁴⁰ Door het plots en onvoorzien verdwijnen van Karel de Stoute komt de jonge en onervaren Maria van Bourgondië op de troon. In Vlaanderen zien de steden hun kans schoon om aan de Bourgondische centrale macht te knabbelen, en op die manier hun stedelijke privileges opnieuw uit te bouwen.

In navolging van de stad Gent begint op 24 februari 1477 de revolte in Brugge. De ambachten en neringen eisen van het stadsbestuur dat alle privileges zouden worden voorgelezen en getoetst op hun naleving. De burgemeester van de schepenen schat de situatie totaal verkeerd in. Zijn botte weigering is voor de ambachten het sein

38 SAB, Stadsrekening 1476-77, f 48v. Zie ook Blockmans W.P.: *Handelingen van de Leden en van de Staten van Vlaanderen. Regeringen van Maria van Bourgondië en Filips de Schone (5 januari 1477-26 september 1506) Excerpten uit de rekeningen van de Vlaamse steden en kasselrijen en van de vorstelijke ambtenaren*. Deel I: *tot de vrede van Kadzand*, Brussel 1973, nr. 1.

39 Gilliodts-Van Severen L.: *Inventaire des archives de la ville de Bruges. Section première. Inventaire des chartes. 1e série XIIe-XVe siècles*, Brugge, 1871-1885, deel 6, p. 154. Molinet J.: *Chroniques (1474-1506)*, uitg. G. Doutrepoint en O. Jodogne, Brussel 1935-1937, deel I, p. 214 e.v.

40 Blockmans W.P.: *Breuk of continuïteit? De Vlaamse privilegien van 1477 in het licht van het staatsvormingsproces*. *Standen en Landen*, nr.80, p. 102 en p. 108 e.v. Derville A.: *Pots-de-vin, cadeaux, racket, patronage: essai sur les mécanismes de décision dans l'état bourguignon*, *Revue du Nord*, 56 (1974), p. 341-364. en Derville A.: *Les pots-de-vin dans le dernier tiers du Xve siècle (d'après les comptes de Lille et de Saint-Omer)*. *Standen en Landen*, nr. 80 p. 449-471. Blockmans W.P.: *Corruptie, patronage, makelaardij en venaliteit als symptomen van een ontluikende staatsvorming in de Bourgondisch-Habsburgse Nederlanden*, *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 98 (1985), p. 231-247.

om te mobiliseren. Zij komen hun eisen met de wapens in de hand afdwingen. De burgemeester ontvlucht de stad en zoekt bescherming bij de hertogin in Gent.⁴¹

De schepenen schikken zich in het onvermijdelijke en geven toe.⁴² Zoals kon verwacht worden, voldoen de privileges niet aan de verlangens van de gemobiliseerde ambachten. Er wordt een klachtenlijst opgesteld die aan de nieuwe hertogin zal voorgelegd worden als *conditio sine qua non* voor het afleggen van de eed van trouw. De ambachten stellen als voornaamste eis een vaste samenstelling van het 13 koppige schepencollege met 5 leden uit de poorterij en 1 uit elk lid van de ambachten. Het nieuw gevormde schepencollege zal intern de burgemeester van de schepenen verkiezen. Op die manier wilde men de volstreekte willekeur die de vorst hanteerde bij de benoeming van het schepencollege, aan banden leggen.⁴³ Hierdoor wordt een deel van de oude heersende factie, die dank zij een sterk verbreid nepotisme nagenoeg constant in het schepencollege aanwezig was, gedeeltelijk buitenspel gezet.⁴⁴

Na wat politiek getouwtrek geeft Maria van Bourgondië op alle punten toe.⁴⁵ Zij moet immers proberen zo vlug mogelijk de rust in haar gebieden te herstellen en alle krachten mobiliseren voor de oorlog tegen Frankrijk. Hierbij is de Brugse rijkdom en militaire inzetbaarheid zeker niet te verwaarlozen.

Bij het doornemen van de privileges worden een aantal inbreuken vastgesteld, begaan door de stadsbestuurders. De nog steeds gemobiliseerde ambachten doen op 26 maart 1477 de burgemeesters en tresoriers van de vijf laatste jaren arresteren op beschuldiging van fraude.

41 *Het boeck.*, p. 1. Custis C.: *Jaerboecken der stad Brugghe*, tweede uitgave, 2 dln., Brugge, 1765, p. 2. Ook nog bij Despars N.: o.c., dl. 4, p. 123 Zie ook Blockmans W.P.: 1477. *Het algemene en de gewestelijke privilegiën van Maria van Boergondië voor de Nederlanden*, Standen en Landen, nr. 80, 1985, passim.

42 SAB, Stadsrekening 1476-77, f 126v.

43 Janssens A.: *Macht en onmacht van de Brugse schepenbank in de periode 1477-1490*, HGG, 133 (1996), p.17 en p. 38 e.v. Zie ook SAB, Wetsvernieuwingen 1468-1501, passim.

44 Blockmans, W.P.: *Mutaties van het politiek personeel in de steden Gent en Brugge tijdens een periode van regimewisselingen: het laatste kwart van de 15de eeuw*, Bronnen voor de geschiedenis van de instellingen in België, Brussel, 1977, p. 92-103. Ook Blockmans W.P.: *Breuk of continuïteit*, p. 112 e.v.

45 Janssens A.: *Macht en onmacht.*, p. 9. Blockmans W.P.: *Breuk of continuïteit.*, p. 117-118.

In de euforische sfeer die onder de Brugse bevolking gegroeid was door de toegevingen van de hertogin en ook door de ceremonie van het huwelijk bij procuratie tussen Maria van Bourgondië en Maximiliaan van Oostenrijk in het Prinsenhof, ontbonden de ambachten de mobilisatie en ontruimden zij de Grote Markt.⁴⁶ Van halfweg april tot halfweg mei is de aandacht van de ganse Brugse bevolking geconcentreerd op de voorbereidingen voor de oorlog tegen Frankrijk. Er komt dan ook geen onmiddellijke reactie wanneer de gearresteerde oud-burgemeesters en tesoriers door bemiddeling van vrienden in alle stilte worden vrijgelaten.⁴⁷

Op 16 mei verzamelt de Brugse militie op de Grote Markt, klaar om aan de veldtocht tegen de Fransen te beginnen. Zij willen echter niet vertrekken vooraleer de ex-burgemeesters en tesoriers berecht en gestraft zijn. In welke richting de ambachtstui denken, kan men opmaken uit het feit dat zij in allerijl in het midden van de Grote Markt een schavot timmeren.⁴⁸ Jan Barbesaen, de burgemeester van de schepenen in 1474-75⁴⁹, was de eerste die werd ondervraagd op de pijnbank en tot bekentenissen overging. Onder druk van de ambachtstlieden wordt hij veroordeeld tot de doodstraf en op dezelfde dag nog, 17 mei 1477, onthoofd. Drie andere oud-burgemeesters, alle drie van adel en eveneens behorend tot de conservatieve factie, worden eveneens op de pijnbank 'geëxamineerd' en schuldig bevonden. De drie worden niet ter dood veroordeeld, maar moeten zich terugtrekken in een klooster en worden zwaar financieel beboet. Men mag door het spectaculaire van de procedure vooral niet uit het oog verliezen dat, als het ware in de marge van de strafmaat, uitdrukkelijk gestipuleerd wordt dat de veroordeelden geen stedelijke bestuursfunctie meer mogen uitoefenen. Uiteindelijk is dit zowat het enige van het vonnis dat effectief wordt uitgevoerd. De ganse affaire is wel degelijk een afrekening onder politieke facties.⁵⁰

Willem Moreel is in dit ganse dramatische gebeuren een erg actieve speler. Willem wordt door het stadsbestuur naar de hertogin

46 *Excellente cronieke.*, f 184r. Despars: *o.c.*, dl.4, p. 134-135.

47 Despars: *o.c.*, dl.4, p. 127.

48 *Excellente cronieke.*, f 185r.

49 SAB, Wetsvernieuwingen 1468-1501, f 51v.

50 *Excellente cronieke.*, f 185r-v. Despars: *o.c.*, dl.4 p. 138-139

gestuurd met het dringende verzoek dat ze maatregelen zou treffen om de opmars van het Franse leger richting Vlaanderen te stoppen.⁵¹

Toen later de onderhandelingen met de hertogin over het nieuwe privilege niet zo vlot verlopen en er wat strubbelingen ontstaan, is het opnieuw Willem Moreel die aan het hoofd van een Brugse delegatie, bestaande uit vertegenwoordigers van de negen leden, tot tweemaal toe naar Gent gestuurd wordt om de zaak te bepleiten.⁵² Het zal dan ook niemand verwonderen dat Willem degene is die in opdracht van het stadsbestuur het smeergeld regelt dat door de stad betaald wordt bij het verkrijgen van het privilege.⁵³ Voor Filips, hertog van Kleef, koopt hij twee zilveren kannen met een waarde van twee jaarlonen van een meester-ambachtsman.⁵⁴ Aan de vader van Filips, de heer van Ravestein, een bloedverwant van hertogin Maria, geeft hij twee van zijn eigen zilveren kannen. De stad betaalt hem hiervoor meer dan een jaarloon van een meester-ambachtsman.⁵⁵ Ook diegenen die over de administratie van het privilege gaan worden niet vergeten 'voor de vriendscepen bij hemlieden dese stede daer in ende ooc anderssins ghe-daen'. Zij vangen met twee personen samen eveneens een dubbel jaarloon van een meester ambachtsman.⁵⁶

Dat Willem Moreel een vooraanstaande rol gespeeld heeft in het verkrijgen van het fameuze privilege van 1477 staat buiten kijf. Uit bovenstaande moet men immers besluiten dat hij en niemand anders de onderhandelingen met de Brugse 'kruiwagens' heeft gevoerd. Dit levert Willem een eerste concreet voordeel op. Na de officiële aanvaarding van het nieuwe privilege door Maria van Bourgondië wordt het stadsbestuur volgens de gewijzigde procedure samengesteld. Willem wordt in april 1477 aangesteld als stedelijk gecommiteerde.⁵⁷ De gecommiteerde was verantwoordelijk voor de concrete werking van de stadsfinancies. Hij was de man op het terrein, die daadwerke-

51 SAB, Stadsrekening 1476-77, f 61v.

52 SAB, Stadsrekening 1476-77, f 128r.

53 Derville A.: *Pots-de-vin*, passim. Blockmans W.P.: *Breuk of continuïteit*, p. 114. Janssens A.: *Macht en onmacht.*, p. 12-13.

54 SAB, Stadsrekening 1476-77, f 131v.

55 SAB, Stadsrekening 1476-77, f 132r.

56 SAB, Stadsrekening 1476-77, f 132r. Ook de magistraat van het Brugse Vrije deed intens lobbywerk en deelde smeergeld uit. Zie Blockmans: *Breuk of continuïteit*, p.118 noot 55.

57 SAB, Stadsrekening 1476-77, f 1r

lijk overging tot het onderhandelen, die aankopen voor de stad deed en er voor zorgde dat bedragen die aan de stad verschuldigd waren, werden geïnd.⁵⁸ In 1476-77 waren er zes gecommiteerden waarvan Willem Moreel de belangrijkste was.⁵⁹ Willem is als gecommiteerde bij de voorbereiding tot de oorlog betrokken. Zo koopt hij in naam van de stad twee kanonnen en een hoeveelheid buskruit.⁶⁰

De betrokkenheid van Willem Moreel in de revolte van februari-mei 1477 blijft niet beperkt tot het politieke gevecht om het nieuwe privilege. Enkele jaren later, in 1481, toen de Bourgondiërs de crisis over de opvolging stilaan te boven komen, wordt Willem Moreel samen met enkele anderen voor de hertogelijke raad gedaagd. Hij wordt aangewezen als belangrijkste ophitser van de oproerige ambachten met de uiteindelijke terechtstelling van Jan Barbesaen tot gevolg.⁶¹ Door die betrokkenheid in de revolte van 1477 heeft Willem Moreel zich duidelijk geprofileerd als iemand die behoort tot de factie binnen Brugge die ijverde voor meer stedelijke autonomie en die zich tegen de conservatieve groep afzette, die voluit de Bourgondische kaart bleef trekken.

Als een gevolg van de revolte van 1477 en de invoering van het nieuw privilege was er een verschuiving opgetreden in de manier waarop de stad bestuurd werd. In de eerstvolgende jaren werd door het schepencollege om zo te zeggen niets beslist zonder een brede raadpleging van de ambachten en de neringen.⁶² De stedelijke bestuurders die instonden voor de dagelijkse politiek en die de relaties tussen de stad en de vorst verzorgden zijn natuurlijk nog steeds leden van de financiële elite, maar de 'oude' adellijke families komen die eerste jaren niet meer aan bod.⁶³

Vanaf de lente van 1480 begint het tij te keren. Op 23 maart 1480 n.s. worden 52 personen uit de stad verbannen vanwege hun deelna-

58 Over de taak van de gecommiteerde zie SAB, Cartularium Groenboek ongheteert f 249v.

59 SAB, Stadsrekening 1476-77, f 142r.

60 SAB, nr 285 Openbare werken 1476-77, f. 48v en SAB, Stadsrekening 1476-77, f 128r.

61 *Excellente cronieke.*, f 222v. 'Item dye procureur generael leyde Willem Moreel oock aen..dat hem Jan Barbesaen hadde helpen beswaren dat hi onthooft was..'. Despars. : *o.c.*, dl.4, p. 213.

62 Janssens A.: *Macht en onmacht.*, p.27 e.v.

63 SAB, Wetsvernieuwingen 1468-1501 passim. Blockmans W.P.: *Mutaties.*, passim.

me aan de revolte van 1477.⁶⁴ Maximiliaan en Maria hebben de onrust die ontstaan was in de erflanden bij de troonswisseling onder controle gekregen. De grootste militaire dreiging vanuit Frankrijk is na de overwinning van Vieuxville, in augustus 1479, afgewend. Het wordt hoog tijd om de hertogelijke invloed op het bestuur van de stad te verhogen. Bij de wetvernieuwing op 2 september 1481 komt de reactie echt op gang. Jacob van Gistel, heer van Dudzele, wordt aangesteld tot burgemeester van de schepenen.⁶⁵ Ook de burgemeester van de *courpse* van dit moment, Karel van Halewijn heer van Uitkerke, komt uit de kringen van de oude hofadel.⁶⁶ Beide burgemeesters, samen met Roeland van Halewijn, de broer van Karel en op dat ogenblik baljuw van Brugge, Antoon vander Vichte, de schout en Joos van Varsenare, ridder en edelman, leggen klacht neer bij Maximiliaan tegen alle ex-burgemeesters sinds 1477.⁶⁷ De facties krijgen hierbij concrete gezichten. De hefboom om Maximiliaan voor hun kleine groepsbelangen te spannen wortelt in zijn onlesbare dorst naar geld. Later noemde de Vlaamse bevolking hem schamper hertog *Moneta*, en zijn aanhangers de *Monetanen*.⁶⁸

Op 10 december 1481 verlaat Willem Moreel niets vermoedend de schepenkamer van Brugge. Op dat ogenblik wordt hij door de baljuw van Brugge, mer Roeland van Halewijn, op bevel van Maximiliaan zelf, gearresteerd en op secreet gesteld in de Brugse gevangenis op de Burg.⁶⁹ Op dezelfde dag wordt ook Jan van Riebeke gevangen genomen. Hij had net gezeteld als redenaar van het Proostse toen hij door de baljuw werd gearresteerd en eveneens op secreet werd gezet.⁷⁰ Willem Moreel was burgemeester van de schepenen geweest in 1478-79.⁷¹ Ook andere burgemeesters van de voor-

64 *Excellente cronieke.*, f 218v.

65 SAB, Wetsvernieuwingen 1468-1501, f 116r.

66 SAB, Wetsvernieuwingen 1468-1501, f 116v.

67 *Excellente cronieke.*, f 223r.

68 Janssens A.: *Macht en onmacht.*, p. 38-40.

69 *Excellente cronieke.*, f 222v. Despars: *o.c.* dl.4, p. 210-211. Custis: *o.c.* p. 30. J. Weale: *o.c.*, p. 182 stelt dat Willem in oktober 1481 wordt opgesloten. Hij vermeldt niet uit welke bron hij dit foutief gegeven heeft gehaald.

70 Despars: *o.c.*, dl.4, p 210-211. Zie ook RAB, St Donaas proosdij nr. 1237, Wettelijke passeringen van het Proosse f 6r. Jan van Riebeke zetelt inderdaad op 10 december 1481 als redenaar.

71 SAB, Wetsvernieuwingen 1468-1501, f 94r.

bijne bestuursjaren die tot dezelfde factie van Willem Moreel behoorden, zoals Maarten Lem, Jan de Boot, Jan van Nieuwenhove f Clais en Jan de Keyt, vallen onder dezelfde beschuldigingen. Jan de Keyt is zelfs de stad ontvlucht.⁷² Toch wordt Willem blijkbaar als de belangrijkste van de groep beschouwd. Hij alleen wordt immers, op uitdrukkelijk bevel van Maximiliaan en bewaakt door een eenheid boogschutters, op 14 december 1481 de stad uitgevoerd en in het Groot Kasteel in Sluis opgesloten.⁷³

Op 21 december 1481 moeten Willem Moreel, Jan van Nieuwenhove f Clais en Jan van Riebecke in het Prinsenhof voor de raad van de hertog verschijnen. De beschuldiging luidt dat ze met de Gentenaars hebben samengezworen tegen Maximiliaan. Het zit Maximiliaan blijkbaar bijzonder hoog dat op instigatie van de Vlaamse steden zijn voorstel om zijn hofhouding financieel te ondersteunen was afgewezen. Ze zouden ook bij de inning van het maandgeld voor de prins gefraudeerd hebben.⁷⁴

Willem Moreel en Jan van Riebecke worden ervan beschuldigd de revolte van februari-mei 1477 te hebben aangewakkerd met de dood van Jan Barbesaen tot gevolg. Jan van Nieuwenhove f Clais van zijn kant zou de soldij van de Brugse milities, waarvan hij beweerde dat ze in handen van de Fransen gevallen was, in eigen zak gestoken hebben. De aanklager vraagt voor ieder van hen een forse geldboete, verbanning en eens en voor altijd verbod om een officiële functie uit te oefenen. De drie worden vrijgelaten tegen een borgtocht van maar liefst 1000 £ gr per persoon. Vooral de eis dat de betrokkenen in de toekomst geen bestuursfuncties meer mogen uitoefenen is in deze context veel betekend. Willem zat dus van 10 tot 21 december 1481 als poststuk van de 'progressieve' factie in de kerker.⁷⁵

De zaak komt nog meerdere malen aan bod binnen de hofraad van de aartshertog. Op 18 januari 1482 worden zowel de groep van de aanklagers als de voltallige groep beklagden, vergezeld van hun vrienden en magen die voor het borggeld instonden, voor de hofraad met elkaar geconfronteerd. De beklagden betogen dat hun aankla-

72 *Excellente cronieke.*, f 222v

73 *Excellente cronieke.*, f 222v-223r.

74 *Excellente cronieke.*, f 222v-223r. Despars : o.c., dl 4, p. 212.

75 *Excellente cronieke.*, f 222v-223r. Despars : o.c., dl 4, p. 212.

gers te grote invloed hadden aan het hof en dat ze daarom wensen de kans te krijgen om hun onschuld te bewijzen voor een gewone rechtbank.⁷⁶ Op 31 januari 1482 verschijnen de zes beklaagden opnieuw voor de raad, maar opnieuw wordt de uitspraak verschoven, nu naar 1 april 1482.⁷⁷

De situatie verandert natuurlijk radicaal door het onverwachte overlijden op 27 maart 1482 van hertogin Maria van Bourgondië. Reeds op 30 maart worden de zes beklaagden naar het Prinsenhof ontboden, waar ze door Maximiliaan officieel buiten vervolging worden gesteld.⁷⁸

Maximiliaan zou alle hulp die hij kon krijgen hard nodig hebben. Hij wilde immers als regent over Vlaanderen heersen in naam van zijn minderjarige zoon Filips. De balans slaat vanaf 17 april 1482 opnieuw over naar de andere factie. Maarten Lem, een van de beklaagden van december/januari 1480/81, wordt aangesteld tot schout⁷⁹ en Jan van Nieuwenhove f Clais, een andere aangeklaagde, wordt de nieuwe burgemeester van de schepenen.⁸⁰ De aanklagers van voorheen worden nu op hun beurt aangepakt. Zij worden uit hun respectieve ambten ontzet en uit de stad verbannen. Opnieuw wordt de eis geformuleerd dat ze geen officiële functies meer in dienst van de hertog mogen uitoefenen.⁸¹

De grote Vlaamse steden laten niet na een unieke kans om zelf een stuk macht te verwerven te laten voorbijgaan. Vandaar dat ze in plaats van het regentschap over Vlaanderen aan Maximiliaan te geven hun steun betuigen aan een regentschapsraad. Deze raad bestaat uit vier vooraanstaande edelen, maar ook de grote steden krijgen vanzelfsprekend een vinger in de pap.⁸² In het begin doen beide partijen pogingen om via onderhandelingen de diverse standpunten met elkaar te

76 *Excellente cronieke.*, f 222v-223r. Despars : *o.c.*, dl 4, p. 212.

77 *Excellente cronieke.*, f 223r.

78 *Excellente cronieke.*, f 224v. Despars: *o.c.*, dl 4, p.216.

79 SAB, Cartularium Roodenbouck, f 273r. Maarten Lem wordt schout op 21 april 1482.

80 SAB, Wetsvernieuwingen 1468-501, f 123r. *Excellente cronieke.*, f 226v.

81 Despars: *o.c.*, dl. 4, p. 220. Custis: *o.c.* p. 36.

82 SAB, Cartularium Groenboek onghecoteert f 322r. Willem Moreel is één van de Brugse gezanten die in de Staten-Generaal dit standpunt verdedigt. Zie ook Blockmans, W.P.: *Breuk of continuïteit.*, p. 138.

verzoenen. Wanneer dat echter mislukt worden de relaties zuurder. Vanaf de tweede helft van 1483 mag eigenlijk gesteld worden dat de tegenstellingen uitgegroeid zijn tot een gewapend conflict tussen de aartshertog en de grote Vlaamse steden.⁸³

Uitgerekend in de periode van 2 september 1483 tot 1 september 1484, toen de strijd op zijn hevigst is, wordt Willem Moreel tot burgemeester van de schepenen verkozen.⁸⁴ Zo wordt Willem dus het officiële gezicht van de Brugse opstand tegen Maximiliaan. Dat dit inderdaad zo door de tijdgenoten werd ervaren blijkt onder meer uit de volgende episode. Nadat Maximiliaan in juni 1485 de opstand had neergeslagen, liet hij enkele van de voornaamste leiders arresteren, ondervragen en terechtstellen. Ze wezen allemaal Willem Moreel, en verder Jan van Riebecke en Jan van Nieuwenhove f Clais aan als de grote ophitsers en uiteindelijke verantwoordelijken voor de opstand tegen Maximiliaan.⁸⁵

De algemene sfeer in Brugge is gedurende de ganse periode van de opstand uiterst grimmig en gevaarlijk. De voor- en tegenstanders van Maximiliaan, de zogeheten *Monetanen* en *Philippijnen*, staan elkaar naar het leven. Het is dan ook niet verwonderlijk dat de haat van de tegenpartij zich focust op Willem Moreel, als burgemeester en een van de leiders van de andere factie. Op 16 maart 1484 n.s. belegt Willem als zetelende burgemeester van de schepenen een bijeenkomst met de hoofdmannen en dekens van de ambachten op het stadhuis. Hij maakt zijn beklag dat er over hem en zijn medeschepenen voortdurend laster wordt verspreid. Hierbij herinnert hij hen er aan dat hij al eens vroeger valselijk beschuldigd en opgesloten was. Dit is natuurlijk een allusie op zijn gevangenschap in december 1481. Hij heeft ook kennis gekregen van het feit dat zijn vijanden huurmoordenaars hadden aangeworven die hem naar het leven stonden.⁸⁶ Hij vraagt dan ook aan de hoofdmannen en dekens extra bescherming voor zijn

83 Dit ganse conflict wordt het best beschreven door Blockmans W.P.: *Autocratie ou polyarchie? La lutte pour le pouvoir politique en Flandre de 1482 à 1492, d'après des documents inédits*, in: Handelingen van de Koninklijke Commissie voor geschiedenis, nr. 140, 1974, p. 257-368.

84 SAB, Wetsvernieuwingen 1468-1501, f.134v.

85 't Boeck., p.77 t.e.m. p.93. De auteur geeft een gedetailleerd verslag van de ondervraging van de verantwoordelijken van de opstand.

86 SAB, Cartularium Groenboek onghecoteert, f 331r. Zie bijlage.

fysieke veiligheid. Zij beloven hem hun volledige steun. Dat die doodsbedreigingen ernstig waren, wordt door volgende gebeurtenis bevestigd. Iedereen die burgemeester geweest was in Brugge, kreeg op stadskosten en voor de rest van zijn leven de beschikking over een persoonlijke *schadebeletter*, een soort combinatie van lijfwacht en manusje-van-alles.⁸⁷ Toen in september 1484 het burgemeesterjaar voor Willem voorbij was, bleef zijn persoonlijke *schadebeletter*, Jan vanden Steene, dus verder bij hem in dienst.⁸⁸ Slechts enkele maanden later, op 12 december 1484, verdwijnt Jan vanden Steene en op 29 december 1484 wordt zijn lijk opgevist uit de reie aan de Strobrug.⁸⁹ Op 7 januari 1485 n.s. wordt trouwens een genaamde Coppens Tyren onthoofd. Hij was ingehuurd door de *Monetanen* om Jan van Riebecke en 'andere Brugse notabelen' te vermoorden.⁹⁰ Het subjectieve gevoel van onveiligheid bij Willem Moreel wordt voortdurend bevestigd en versterkt door de concrete gebeurtenissen.

Resumerend : er werd aangetoond dat er in Brugge tussen 1477 en 1485 twee politieke facties actief zijn, waarvan de leden elkaar letterlijk naar het leven staan. Willem Moreel is een leidinggevende figuur in één van die facties. Hij wordt door de tegenpartij als één van de voornaamste verantwoordelijken aangewezen voor de terechtstelling van hun voorman, Jan Barbesaen, en medeverantwoordelijk gehouden voor de verbanning uit de stad van hun leiders. Willem Moreel leeft in angst voor huurmoordenaars en helemaal op het einde van 1484 komt zijn *schadebeletter* en huisgenoot in verdachte omstandigheden om. Begin januari 1485 krijgen die angsten een officiële bevestiging. Dan wordt immers na een juridisch onderzoek een huurmoordenaar terechtgesteld die het onder meer op hem gemunt had.

De bestelling van de Moreeltriptiek

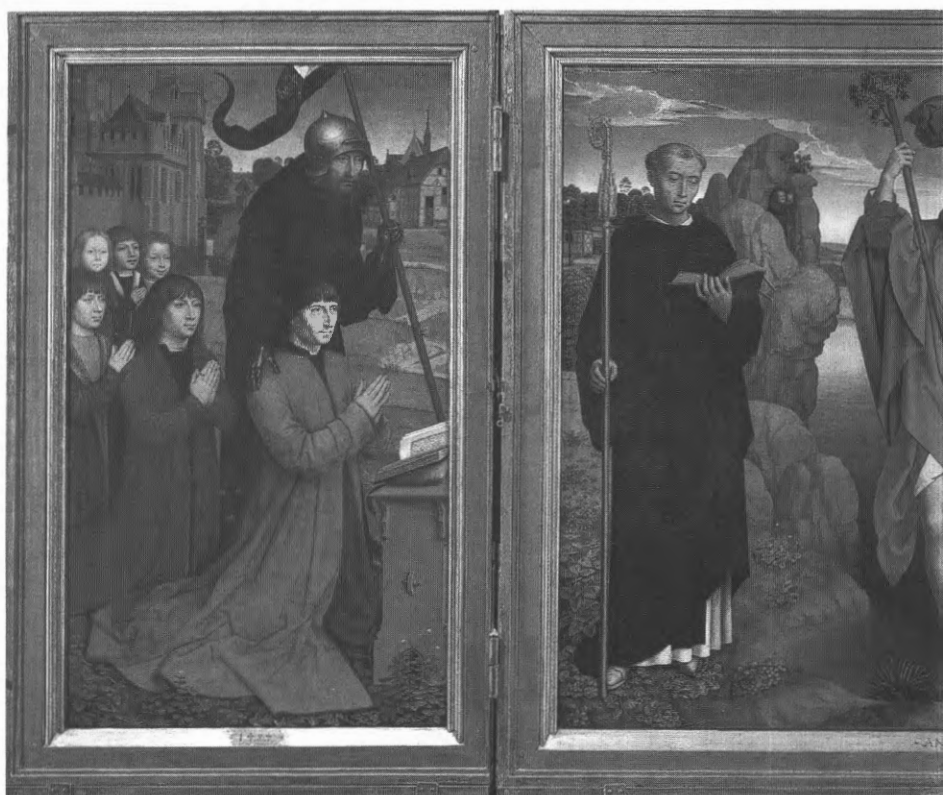
De gangbare opvatting in de literatuur is dat het echtpaar Moreel in 1484 van het bestuur van de Sint-Jacobskerk in Brugge een vergunning kreeg om in de kerk een kapel in te richten. Deze kapel met altaar en familiegrafkelder werd toegewijd aan de heiligen Gillis en

87 SAB, Stadsrekening 1477-78, f 162r.

88 SAB, Stadsrekening 1483-84, f 57r.

89 't Boeck., p.70.

90 Despars: *o.c.*, dl. 4, p. 236.

Hans Memling, Triptiek met de H. Christophorus (Moreeltriptiek), olieverf op paneel.
Brugge, Groeningemuseum, inv. 0.91.1

Maurus. Willem Moreel geeft opdracht aan Memling om een triptiek te schilderen die moet dienen om het nieuw op te richten altaar te versieren. Het middenluik van de triptiek toont inderdaad de heiligen Gillis, Maurus en Christoffel. De stichtingsoorkonde van de kapel is gedateerd 1484. Ditzelfde jaartal is tot driemaal toe ook op de lijst van de triptiek geschilderd, zodat er weinig discussie bestond over de datering.⁹¹

91 Weale J.: o., c., p. 185-187. Zie ook Janssens De Bisthoven A.: *De Vlaamse Primitieven. I. Corpus van de vijftiende eeuwse schilderkunst in de Zuidelijke Nederlanden*, Stedelijk museum voor Schone Museum voor Schone Kunsten Brugge, Antwerpen 1957, p. 96. Weale heeft de stichtingsoorkonde gepubliceerd in voetnoot. A. Janssens de Bisthoven heeft in het boven geciteerde werk diezelfde oorkonde ook nog eens afgedrukt.

Er zitten nochtans wat haken en ogen aan deze datering. Om te beginnen is de stichtingsoorkonde van de Maurus- en Gilliskapel gedateerd 20 maart 1484. In die tijd hanteert men in Brugge de paasstijl. Dat betekent dat Willem Moreel de toestemming om een kapel met altaar en grafkelder in te richten pas krijgt op 20 maart 1485 n.s.⁹²

Ook het jaartal 1484 op de lijst is bediscussieerbaar. De lijst werd namelijk overschilderd, zodat niet absoluut zeker is of die 1484 wel authentiek is.⁹³

92 Dit werd reeds opgemerkt door Martens M.: *o.c.*, p. 19 noot 44.

93 Janssens de Bisthoven A.: *o.c.*, p.93.

Als we toch het jaartal 1484 dat op de lijst voorkomt willen weerhouden, dan moet ook daarop de paasstijl toegepast worden. Dit betekent dat het jaar 1484 van Willem Moreel en Hans Memling de periode besloeg van 18 april 1484 tot 3 april 1485.⁹⁴

Op het middenpaneel van de triptiek staan de heiligen Maurus en Gillis. De literatuur is unaniem van mening dat die heiligen een verwijzing zijn naar de familienaam van beide schenkers. De heilige Maurus moet dan de binding naar de naam Moreel maken en de heilige Gillis, afgebeeld met als attribuut een hert, is een allusie op de familienaam Hertsvelde van de vrouw, Barbara. De centrale figuur op de triptiek is nochtans de heilige Christoffel. Dit is de heilige die werd aanroepen om een plotselinge dood af te weren. Iets nauwkeuriger uitgedrukt: als iemand de heilige Christoffel aanroept, dan zal hij dezelfde dag niet onverwachts overlijden in staat van doodzonde. De literatuur levert geen zinvolle verklaring voor de aanwezigheid van de Christoffelfiguur op de triptiek. Er werden enkele ingenieuze constructies opgezet die echter te artificieel aandoen om overeind te blijven. Zo zou Willem Moreel de Sint-Jacobskerk als familiebegraafplaats gekozen hebben omdat op die manier de pelgrim Jacob zijn speciale beschermheer zou worden. Vanuit de heilige Jacob wordt dan de verbinding gemaakt naar de heilige Christoffel omdat beide heiligen op dezelfde dag van de heiligenkalender gevierd worden.⁹⁵ De werkelijkheid is veel triviale. De kapel van Maurus en Gillis werd in de Sint-Jacobskerk opgericht omdat Willem Moreel juist naast het kerkhof van die kerk woonde m.a.w. dit was gewoon zijn parochiekerk.⁹⁶ Willem Moreel leefde, minstens sinds maart 1484, met de vrees dat een moordaanslag een bruusk einde aan zijn leven zou kunnen maken. De gewelddadige dood van zijn *schadebeletter* heeft in de tweede helft van december 1484 speelde een cruciale rol in deze angstpsychose. Dit was het ogenblik waarop het subjectieve gevoel van onveiligheid omsloeg naar een dreigende werkelijkheid. Dit werd

94 Strubbe en Voet: *De chronologie van de middeleeuwen en de moderne tijden in de Nederlanden*, Antwerpen-Amsterdam, 1960.

95 Martens M.: *De opdrachtgevers.*, p.20. Zie ook Devos.: *o.c.*, p.241, die hiervoor verwijst naar Blum S.N.: *Early Netherlandish tryptichs, a study in patronage*, Berkely-Los Angeles, 1968.

96 Archief OCMW Brugge, Armendis Onze-Lieve-Vrouw, register 170, f 81r.

ten overvloede bevestigd en versterkt door de gevangenneming, ondervraging en terechtstelling van Coppen Thyren in het begin van 1485. Wij denken dan ook dat dit het ogenblik geweest is waarop Willem Moreel beslist heeft de kapel en de grafkelder in de Sint-Jacobskerk aan te vragen en bij Memling een triptiek te bestellen, gewijd aan Christoffel, de beschermheilige tegen een plotselinge dood. De bestelling moet dan ook gesitueerd worden in de eerste maanden van 1485. Die stelling wordt mede ondersteund door wat daadwerkelijk op de triptiek te zien is. Sommigen zagen er een uiting van familietrots in: de succesvolle patriciër die zich met zijn ganse familie voor de buitenwereld etaleert.⁹⁷ In werkelijkheid is een bange burgerman afgebeeld die, nadat hij zichzelf schuldig heeft gemaakt aan de liquidatie van politieke tegenstanders, nu geconfronteerd wordt met hun gewelddadige reactie. De triptiek is dan ook een puur devotiestuk en heeft niets met familietrots te maken. Vandaar hier geen heraldiek, geen opschepperige titel *domicella*, geen weelderige sieraden. Aan de andere kant wordt wel het ganse gezin, met alle zestien kinderen, in de devotie en bescherming betrokken.

Op het ogenblik dat Willem Moreel zijn kapel krijgt toegewezen en meer dan waarschijnlijk ook zijn triptiek bestelt, is hij al burgemeester af en loopt de eerste opstand van de Vlaamse steden tegen Maximiliaan van Oostenrijk naar zijn einde.

Vanaf 1 juni 1485 beginnen de Bruggelingen middelen te zoeken om de strijd te staken en zijn ze bereid de aanspraken van Maximiliaan te erkennen.⁹⁸ De onderhandelingen slepen nog wat aan, maar op 22 juni 1485 wordt officieel een einde gemaakt aan de weerstand en doet Maximiliaan zijn intrede in Brugge.⁹⁹ Samen met een aantal andere opstandelingen wordt Willem Moreel door Maximiliaan buiten de vrede gesloten.¹⁰⁰

Maximiliaan komt persoonlijk, op de ongewone datum van 30 juni 1485, alle stedelijke bestuursorganen vervangen, of anders gezegd: uitzuiveren van alle elementen die hem vijandig geweest waren.¹⁰¹ Die

97 Martens M.: *De opdrachtgevers.*, p.20.

98 Despars: *o.c.*, dl. 4, p. 252.

99 SAB, Sadsrekening 1484-85 f 163r. *Excellente cronieke.*, f 228r

100 SAB, Cartularium Groenenboek B, f. 41r-42r. Despars: *o.c.*, dl.4, p. 262.

101 SAB, Wetsvernieuwingen 1468-1501, f 148v.

nieuwe gezagsdragers, *mijnen heeren vander wet, hooftmannen ende dekenen vander stede, mids notable ende ghecommitteerde*, vergaderen op 4 juli 1485 om te overleggen *hoe dat men betalen zoude, achtervolghende een voorghebodt ghedaen binder maend van juing. Te wetene zo wie arresteire zoude ende bringhen in sheeren handen den persoon van Jan van Riebeke zoude hebben C £ gr, Willem Moreel C £ gr, Lodewijc Steylin L £ gr ...*¹⁰² Niet alleen had Maximiliaan hem buiten de vrede gesloten, maar het Brugse stadsbestuur, waarvan alle leden nu *Monetanen* waren, had een prijs van maar liefst 100 £ gr. uitgelopen voor wie Willem Moreel kon arresteren.

Op 3 juni 1485 neemt Willem Moreel nog gedurende drie dagen deel aan een vergadering van de Drie Leden van Vlaanderen te Gent i.v.m. het sluiten van vrede met Maximiliaan.¹⁰³ Misschien heeft hij daar de bui voelen hangen en is hij gevlucht. Hij heeft dus de stad verlaten tussen 6 en 22 juni 1485. De anderen, die samen met Willem buiten de vrede gesloten zijn en wel gearresteerd werden, zijn allemaal op het schavot terechtgesteld.¹⁰⁴

In een dergelijke extreemgevaarlijke situatie laat een goede huisvader zijn gezin niet achter. De familie Moreel vestigt zich in de stad Doornik. Een procuratie daterend van 9 november 1485 geeft expliciet aan dat Barbara van Hertsvelde samen met Willem in Doornik verblijven.¹⁰⁵ Misschien is het wel tijdens dit verblijf dat het Mariagedicht van Guillaume Alexis, in het Frans gesteld, werd bijgeschreven in het uit 1479 daterend getijdenboek van de familie Moreel.¹⁰⁶

Willem Moreel blijft met zijn gezin verbannen tot minstens 13 februari 1488. Dit is het ogenblik waarop de tweede opstand tegen Maximiliaan is losgebarsten in Brugge. Het revolutionaire stadsbe-

102 SAB, Cartularium Groenboek onhecoteert f 332 r-v. Hieruit blijkt nog maar eens met welke grote voorzichtigheid de kroniek van Despars N. moet gehanteerd worden. Despars in deel 4, p. 267, dateert niet alleen de gebeurtenis verkeerd op 5 juli maar de som die uitgelopen wordt voor Willem Moreel is volgens hem slechts 50 £.

103 SAB, Stadsrekening 1484-85, f 137r. Blockmans W.P.: *Handelingen.*, p. 347-348.

104 *Excellente cronieke.*, f 228r en f 229r. *tBoeck.*, p. 77 e.v. Despars: *o.c.*, dl.4, p. 265-266.

105 SAB, nr. 199, Procuraties 1484-85, f 23r.

106 Boeren P.C.: *Een getijdenboek van Willem Moreel.* Verslagen en mededelingen van de Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde, 1979, p.136.

stuur laat onder meer iedereen terugkeren die verbannen was na de vorige opstand in 1485.¹⁰⁷

Dit alles roept vragen op met betrekking tot de triptiek. Indien Memling de opdracht om de triptiek te schilderen pas ten vroegste in het begin van 1485 heeft gekregen, dan was hij enkele maanden na de bestelling voor bijna drie jaar de stad uit. Hoger raadden we de vermoedelijke arbeidsduur voor het schilderij op meer dan een jaar, in de veronderstelling dat hij alleen maar dit ene schilderij zou afgewerkt hebben. Hebben Willem Moreel en Barbara van Hertsvelde daadwerkelijk kunnen poseren voor Memling toen hij de zijpanelen van de triptiek schilderde? Alles lijkt er op te wijzen dat dit niet het geval was. De familie verbleef immers niet in de stad, zodat de vraag zich opdringt waar Memling dan zijn voorbeelden heeft gehaald? De mogelijkheid dat Memling de zijluiken pas integraal in 1488 zou geschilderd hebben wordt door het betoog dat volgt eveneens zeer onwaarschijnlijk. Het is diverse auteurs opgevallen dat de bidhouding van Willem en Barbara op de triptiek een grote overeenkomst vertoont met de portretten die Memling omstreeks 1470 van het echtpaar geschilderd had.¹⁰⁸

Het staat buiten kijf dat Memling toen hij de opdracht kreeg om de triptiek te schilderen, Willem Moreel meerdere malen heeft ontmoet of toch minstens heeft gezien. We hoeven hiervoor niet meteen hun beider lidmaatschap van de broederschap van Onze-Lieve-Vrouw-ter-Snee aan te halen met zijn meer dan duizend leden, alhoewel ook dat een mogelijkheid zou kunnen zijn.¹⁰⁹ Maar tot einde augustus 1484 was Willem in zijn functie als burgemeester van de schepenen regelmatig in het openbaar te zien. We mogen ook aannemen dat Willem de bestelling van de triptiek bij Memling persoonlijk is gaan bespreken. Wat wij proberen aan te tonen is dat als Willem niet daadwerkelijk geposeerd heeft, Memling een globale, vluchtige indruk gekregen heeft van een hem bekend gezicht dat verouderd

107 Despars: *o.c.*, dl.4, p. 344.

108 De Vos D.: *o.c.*, p. 131.

109 RAB, Oud archief der kerkfabriek van Onze-Lieve-Vrouw te Brugge, broederschap van O.-L.-Vrouw van Sneeuw, nr. 1531, op f 129r in het boekjaar 21/8/1473 tot 29/8/1474 wordt Memling lid en op f 150r betaalt Willem Moreel voor het eerst lidgeld in het boekjaar 4/9/1474 tot 30/8/1475. Janssens A.: *Memling.*, p.78-79.

was. Dit is ook de manier waarop volgens ons de veroudering op de triptiek geschilderd is. Memling heeft Willem in een nagenoeg identieke bidhouding geschilderd als in het begin van de jaren zeventig, vanuit eenzelfde hoek en de veroudering vooral tot uiting gebracht in de kraaienpootjes en de lichte wallen rond de ogen en een zekere grijze schijn in het identieke donkerharig kapsel. Ziet Willem er in 1485 op de triptiek uit als iemand van omstreeks zestig jaar? Want dit is de leeftijd die hij op dat ogenblik moet bereikt hebben.

De stelling wordt nog duidelijker ondersteund door de afbeelding van Barbara van Hertsvelde. Zij ziet er op de triptiek, die toch minstens tien à twaalf jaar later geschilderd werd, nauwelijks ouder uit dan op haar vroegere portret. Laten we niet vergeten dat zij in die tussentijd meerdere kinderen gebaard heeft. Ook dit laat sporen na op de fysieke verschijning van een vrouw van middelbare leeftijd. Memling heeft haar waarschijnlijk niet gezien en kan dus hier de veroudering moeilijker inschatten. Dirk De Vos heeft opgemerkt dat Barbara op de triptiek dezelfde twee ringen draagt als op het portret van omstreeks 1470.¹¹⁰ Dit zijn trouwens de enige juwelen die ze op de triptiek draagt. Welke ijdele vrouw, en ijdel ben je toch als je tweemaal een portret van je laat schilderen en jezelf doet aanspreken als *domicella*, laat zich tweemaal met dezelfde juwelen portretteren? Zoals verder zal aangetoond worden, is het echtpaar getrouwd vóór 1458, zodat het geboortjaar van Barbara omstreeks het jaar 1440 moet liggen. Ziet Barbara er op de triptiek uit als een vrouw van vijfenveertig jaar, moeder van minstens veertien kinderen?

Onverwachte omstandigheden verhinderden Memling om voor de zijluiken van de triptiek de echte personen te kunnen observeren. Bijgevolg heeft hij zich meer dan waarschijnlijk tevreden gesteld met het portret dat hij meer dan een decennium vroeger van hen geschilderd had.

Op de Moreeltriptiek worden, op het linkerpaneel voor de toeschouwer, Willem Moreel samen met vijf zonen en zijn patroonheilige afgebeeld. Op het rechterpaneel zijn Barbara van Hertsvelde met 11 dochters en haar patroonheilige geschilderd.¹¹¹ Over die kinderen

110 De Vos D.: o.c., p.158.

111 De Moreeltriptiek wordt bewaard in het Groeningemuseum te Brugge.

van het echtpaar heeft James Weale in 1864-65 een soort basislijst opgesteld.¹¹² Om de bespreking van die lijst gemakkelijker te volgen, hebben we ze hieronder overgenomen.

1. *Guillaume.*
2. *Jean.*
3. *N., religieuse de l'ordre de Saint Dominique.*
4. *Marie, mariée à Guillaume Ganteline docteur en médecine. Ils eurent trois fils et deux filles. Elle était déjà veuve en 1528.*
5. *Barbe, mariée : 1° à Baudouin van Eldinghe...qui trépassa le 16 Décembre 1493 laissant sa femme trois fils; et à Clément Gheerolf qui eut d'elle un fils et une fille. Elle décéda le 7 Novembre 1499.*
6. *Anne.*
7. *Liévine, religieuse Carmélite au couvent de Sion à Bruges.*
8. *Claire, décédée en Février 1497.*
9. *George.*
10. *Bonaventure, religieuse de l'ordre de l'Annonciation au couvent de Notre Dame de Sept Douleurs hors la porte des Anes dès 1518.*
11. *Bernard, décédé avant 1496.*
12. *Antoine, décédé en ou avant 1498.*
13. *Cathérine, née ver 1478, décédée le 19 Mars 1521.*
14. *N, fille.*
15. *N, fille.*
16. *Charlotte, décédée le 4 Octobre 1523.*
17. *Marie, née vers 1489. En 1531 elle était religieuse au couvent de Sainte Marguerite ten groenen briele à Gand. Elle trépassa le 19 Avril 1549.*
18. *Claire, religieuse Carmélite au couvent de Sainte Catherine de Sion dehors le haut pont à Saint Omer dès 1515.*

Een eerste kritiek gaat natuurlijk naar die drie anonieme dochters. Zij worden daar neergezet zonder bronvermelding. In de 19de eeuw werd aanvaard dat nu en dan beweringen werden gepubliceerd zonder dat naar een bron verwezen werd. Misschien was dit toen ook niet

112 Weale J.: *o. c.*, p. 182-185.

altijd mogelijk door de soms gebrekkige inventarisatie van archieven. Ook Weale durft zich daar wel eens aan bezondigen. Het vervelende voor de huidige geschiedschrijver is dat aan de ene kant het natuurlijk ondenkbaar is 15de-eeuwse feiten te aanvaarden uitsluitend op gezag van een 19de-eeuwse auteur, maar dat aan de andere kant het aangehaalde feit niet per definitie fout hoeft te zijn. Dit laatste wordt in een aantal gevallen bewezen toen nieuwe bronnen opdoken.¹¹³

Maar hoe kun je zonder bron, zonder naam trouwens, weten of je te maken hebt met een dochter dan wel met een zoon? Hoe kun je zonder geschreven bron eigenlijk weten of die kinderen wel bestaan? Alhoewel op het schilderij maar 16 kinderen afgebeeld zijn vult Weale zijn naamlijst aan met drie anonieme dochters. Dit brengt hem op een totaal van 18 kinderen. Dit kan niet langer ernstig worden genomen. Die drie anonieme dochters kunnen dus geschrapt worden.

In de familie Moreel was het gedurende generaties gebruikelijk de oudste zoon de naam Willem te geven.¹¹⁴ Weale schuift dus in zijn naamlijst Willem op naar de eerste plaats. We zullen aantonen dat het oudste kind een dochter was en dus niet Willem.¹¹⁵ De zoon George is door J. Weale eveneens opgevoerd zonder de minste bronvermelding. Ook George moet dus even opgeborgen worden. De zoon Antoine bij Weale is in werkelijkheid de dochter Anthonine zoals uit het bronnenmateriaal dat volgt, bewezen wordt. Dit doet reeds vermoeden dat nogal wat theorieën die in elkaar geknutseld zijn met behulp van bovenstaande lijst aan herziening toe zijn.

113 Een typisch voorbeeld hiervan is de bewering van J. Weale op p. 181 van zijn artikel noot 33 'Guillaume Moreel était à la tête d'une banque établie à Bruges sous le titre de Banque de Rome; elle avait des branches dans plusieurs villes de l'Italie.' Deze bewering werd zonder bronverwijzing neergezet en door heel wat auteurs gedurende bijna een eeuw vrolijk overgenomen. De bewijslast hiervoor werd geleverd door Mus O.: *De Brugse compagnie Despars op het einde van de 15de eeuw*. HGG, 101 (1964), p. 96.

114 Deze gewoonte kan voor de huidige geschiedschrijver soms vervelende gevolgen hebben zoals Degryse R.: *Willem Moreel in de Nieuwpoortse stadsrekening van 1502*, HGG, 92 (1955) p.74-79, overkwam. Hij dacht dat hij over de Willem van de triptiek handelde, terwijl het in feite ging over zijn zoon. Willem Moreel van de triptiek was al in 1501 overleden.

115 Janssens De Bisthoven A.: *o.c.*, p. 95, heeft reeds gewezen op de willekeurige volgorde waarin de kinderen op de lijst van Weale staan.

Welke informatie verschaffen de bronnen over de kinderen van het echtpaar Moreel?

De stad Brugge schrijft in 1478 een lening uit van 400 £ gr. volgens het stelsel van de lijfrenten. Vóór Pasen, meer bepaald tussen 2 en 22 maart 1478 n.s., wordt een eerste schijf van 174 £ gr. uitgegeven.¹¹⁶ Willem Moreel tekent daarop in op het leven van de volgende van zijn kinderen: *Willekin zinen zuene, Hannekin zinen zuene, Callekin, Lievekin zijnder dochtre, Tannekin zijnder dochtre, Claerkin zijnder dochtre, Thueninekin zijnder dochtre*. Die kinderen zijn dus zeker allemaal vóór maart 1478 geboren. Tussen 22 maart en 1 september 1478 wordt de tweede schijf van 225 £ verkocht en schrijft Willem opnieuw in, nu op het leven van alleen maar *Bernaerd zinen zuene*. Dit zou er misschien kunnen op wijzen dat Bernaerd pas in de loop van 1478 geboren is.¹¹⁷

Op 4 november 1489 schrijft Willem opnieuw in op een uitgifte van een stadslening met dubbele lijfrente. Nu komen de volgende kinderen aan bod, in die volgorde en met die koppelvorming: *Claerkin en Callekin, Lievine en Charlotte, Hannekin en Tannekin, Willekin en Maykin*. Bij alle kinderen staat ook expliciet dat Willem die kinderen heeft *bij joncvrauw Baerble van Herdsvelde*.¹¹⁸

Er zijn in 1489 twee nieuwe namen bijgekomen namelijk Charlotte en Maykin. Zij zijn dus waarschijnlijk geboren na april 1478 maar zeker vóór november 1489. Bernaerd is weggefallen. Hij is al overleden. Zijn lijfrente wordt al in november 1480 niet meer uitbetaald. Hij is dus gestorven tussen november 1479 en november 1480.¹¹⁹ Zolang de persoon op wie de lijfrente getrokken wordt in leven is, betaalt de stad jaarlijks de rente uit aan de bezitter van het eigendomsrecht op dat ogenblik. Dit eigendomsbewijs is verhandelbaar. Diegene die de rente uitbetaald krijgt, hoeft niet noodzakelijk dezelfde te zijn als degene die de titel oorspronkelijk heeft aange-

116 Het is trouwens de toekomstige schoonzoon van Willem Moreel en vennoot van de Banca di Roma, Boudin van Eldinghe, die op 2 maart 1478 n.s. in Gent aan Maximiliaan de toestemming gaat vragen, om de octrooibrief van 400 £ gr. op de stad Brugge te mogen trekken. SAB, Stadsrekening 1477-78, f 49v.

117 SAB, Stadsrekening 1477-78, f 126v-127r en 128r.

118 SAB, Stadsrekening 1488-89, f 118r. Archief Bisdom Brugge, sectie E nr.1, Verslagen van de Grote Raad van de stad Brugge, f 8v.

119 SAB, Stadsrekening 1480-81, f 143r.

kocht. Maar de duur van de rente is gebonden aan de levensduur van diegene op wie de lijfrente werd genomen. Als James Weale in zijn lijst al een bron geeft, dan is het meestal een willekeurige steekproef uit het register van de stadsrenten. Men kan niet zeggen dat dit een erg accuraat resultaat geeft. Zo komt hij bij de zoon Bernaerd uit, zonder zijn bron te vermelden, 'décédé avant 1496'.¹²⁰

Ook Anthonine is er niet meer bij in 1489. Wel was zij dan nog in leven want haar lijfrente wordt nog verder uitbetaald.¹²¹ Een pasklaar antwoord voor het ontbreken van Anthonine is er niet, tenzij we aannemen dat zij het ouderlijk huis al verlaten had. Het lijkt immers niet logisch dat Willem op acht van zijn kinderen een lijfrente zou nemen en daarbij iemand zou uitsluiten.

Bovenstaande opsomming is echter niet volledig. Ook andere kinderen van Willem Moreel hebben sporen in de bronnen nagelaten. We hebben namelijk bewijs van het bestaan van twee andere dochters, die niet tussen de boven aangehaalde lijfrenten staan, namelijk Maria en Barbele. Willem Moreel schenkt op 29 juli 1494 aan Margriete Sersanders, abdis van de abdij *Sint Margriet anden Groenen Briele binnen Gent*, 4£ gr. van een som van 8£ gr die hij volgens het stelsel van lijfrenten jaarlijks uitbetaald krijgt van de abdij van Ter Doest. De lijfrenten zijn getrokken op het leven van zijn dochter Maria Moreel, op dat ogenblik zuster in dezelfde abdij van Groenenbriel, en van Barbele Moreel, getrouwd met Clement Gheerolf.¹²² Willem heeft voor deze beide dochters geen lijfrenten in de stadsleningen gekocht omdat ze in 1489 wellicht reeds het huis uit waren. Voor 1478 kunnen we maar een reden bedenken, namelijk dat Willem al vroeger voor zijn twee oudste dochters (kinderen?) een lijfrente gekocht had, bijvoorbeeld de lijfrente van Ter Doest, waarvan de aankoopdatum

120 Weale J.: *o. c.*, p.185. Het afzonderlijk register met de stadsrenten vangt aan met het jaar 1496-97. Vroeger zitten de renten ingekapseld in de algemene stadsrekening. Zo schrijft hij over Cathérine: "née vers 1478". Dit haalt hij uit het register van stadsrenten van het jaar 1520-1521. Het jaar 1478 is niet haar geboortjaar, maar het ogenblik waarop de lijfrente is beginnen lopen. Dezelfde fout maakt hij trouwens ook in verband met Maykin. Hij laat haar geboren worden omstreeks 1489.

121 SAB, nr. 219 Register van de renten, f 48r. De rente wordt zeker nog uitbetaald in 1496-97.

122 SAB, nr 199 Procuraties, register 1494-95, f 75v.

trouwens niet gekend is. Zijn dit ook de twee oudste kinderen? Voor Maria kan dit bewezen worden. Zij is de oudste. Wanneer Willem in 1501 overlijdt, erft Maria het leen Oostcleyhem dat haar vader hield van het leenhof van de Burg van Brugge.¹²³

De aangepaste lijst van de kinderen van het echtpaar Moreel ziet er bijgevolg als volgt uit: Maria is de oudste, Barbele (het is niet zeker dat zij ouder is dan Willem, maar alle gegevens wijzen toch in de richting dat zij ouder is dan de dochters die volgen), Willem, Jan, Katelijne, Lievine, Anna, Clara, Antonine, Bernaerd, Charlotte en Maykin.

We weten dat Maria de oudste is en dat Willem volgens de traditie de oudste zoon is. De andere namen kunnen niet chronologisch geklasseerd worden. Met uitzondering van de twee laatste kinderen die normaal van na 1478 dateren en Bernaerd die waarschijnlijk in het jaar 1478 geboren werd.

*Is Barbele Moreel de Sibille Sambetha?*¹²⁴

De traditie identificeert de jonge vrouw van het portret door Memling geschilderd en, op basis van een latere toevoeging op het schilderij aangeduid als de *Sibille Sambetha*, als Maria Moreel, de dochter van Willem Moreel.¹²⁵ Deze traditie gaat volledig terug op James Weale die meende dat het gezicht van de Sibille identiek was met dat van de tweede dochter van Willem Moreel op de Moreeltriptiek. Dit subjectieve aanvoelen van Weale wordt voor de rest alleen onderbouwd door een defecte lijst die hij opgesteld heeft van de kinderen van het gezin Moreel.

Op het portret van de Sibille is het jaartal 1480 aangebracht. De paasstijl in acht nemend dateert het portret uit de periode 2 april 1480 tot 22 april 1481. De opvatting van Weale, zeg maar de traditie, kreeg een forse klap toen Aquilin Janssens de Bisthoven de aan-

123 RAB, Leenhof Burg Brugge, leenregisters nr. 65, f 142v. 'Willem Moreel filius Willems. Nu Marye Moreels zijn dochtre pro doot. XXXVII ghemeten land inde prochie van Zuwenkerke ende es eene stede die men heet Oostcleyhem.'

124 Het schilderij de Sibille Sambetha wordt bewaard in het Memlingmuseum in Brugge.

125 Boeren P.C.: *Een getijdenboek.*, p.141, noot 14. Zie ook Devos D.: *o.c.*, p 168. Van Houtte J.A.: *De geschiedenis van Brugge*, Tielt, 1982, denkt op pagina 276 dat de Sibille de echtgenote van Willem Moreel is.

dacht vestigde op een hoofdband met opschrift Maria, bij een van de jongere dochters van Willem Moreel op de triptiek.¹²⁶ Opmerkelijk is dat deze opmerking werd terzijde geschoven en dat men in de literatuur de traditie verder heeft aangehouden.¹²⁷ De Vos heeft de opvatting van Weale verworpen als onlogisch vanuit de redenering dat de relatief jonge Maria op de triptiek niet dezelfde kon zijn als de *Sibille Sambetha* vanwege chronologische onverenigbaarheid.¹²⁸

Het probleem van de Maria's

Laten we eerst nog even kijken wat James Weale hieromtrent schreef. Als derde kind in de rij vermeldde hij: *N., religieuse de l'ordre de Saint Dominique*. Dit moet dan de oudste dochter op de triptiek zijn, de kloosterlinge. Kind nummer vier was volgens hem Marie, *mariée à Guillaume Ganteline docteur en médecine. Ils eurent trois fils et deux filles. Elle était déjà veuve en 1528*. Kind nummer zeventien bij J. Weale was: *Marie, née vers 1489. En 1531 elle était religieuse au couvent de Sainte Marguerite ten groenen briele à Gand. Elle trépassa le 19 Avril 1549*.

Zoals vroeger reeds gesteld is de oudste anonieme dochter fictie. De oudste dochter, trouwens ook het oudste kind, is op de triptiek gekleed als non. Dit is de Maria van de lijfrente van Ter Doest. Zij is in 1494 reeds non in de abdij van Groenenbriel in Gent en op het ogenblik dat het schilderij gemaakt wordt blijktbaar ook al. Het echtpaar Moreel heeft nog een tweede dochter met de naam Maria die geboren werd na april 1478 en voor november 1489. In de bron wordt zij omschreven als Maykin. Het is best mogelijk dat op het ogenblik dat Maykin geboren werd, de oudere Maria het ouderlijke huis reeds verlaten had. De dochter op de triptiek met de hoofdband waar Maria op staat, is Maykin.

Een aanpassing van de redenering van Weale, waarop de traditie gebaseerd is, aan de gecorrigeerde lijst van de kinderen van Willem

126 Janssens de Bisthoven A.: *o.c.*, p. 96.

127 Boeren P.C.: *o.c.*, p. 141 noot 14.

128 De Vos D.: *o.c.*, p. 168. De verwarring omtrent Maria Moreel was groot. Zo besefte Martens M.: *De opdrachtgevers*, p. 19 noot 46 dat de opvatting van Weale J. in verband met Maria Moreel fout was, maar gegevens om het kluwen te ontwarren had hij niet.

Moreel levert het volgende op. Volgens Weale was de *Sibille Sambetha*, de tweede dochter op zijn lijst, dus niet de kloosterlinge. Die tweede dochter had hij, verkeerdelijk, de naam Maria gegeven. Maar Maria is de oudste dochter, de kloosterlinge. Niet Maria lijkt op de Sibille maar de tweede dochter namelijk Barbele.

Heeft Barbele in 1480/81 de leeftijd van de Sibille Sambetha op het schilderij? Met andere woorden bestaat er ook in het geval van Barbele geen botsing met de chronologie?

In 1493 was zij reeds weduwe van Boudin van Eldinghe en moeder van drie kinderen nl. Willem, Hubrecht en Boudin.¹²⁹ Er zijn ook heel wat aanwijzingen dat Barbele reeds in 1485 gehuwd was.¹³⁰ Om haar geboortjaar te achterhalen moeten we eerst de omweg maken via de huwelijksdatum van de ouders.

Dat het echtpaar Moreel -Van Hertsvelde reeds gehuwd was in 1464, wordt door een rechtstreekse bron bewezen.¹³¹ De oudste zoon, Willem, was zeker reeds meerderjarig op 9 september 1485. Op dat ogenblik wordt hij aangesteld als juridisch medeverantwoordelijk voor de bezittingen van zijn schoonbroer Boudin van Eldinghe.¹³² Zoon Willem is in september 1485 al 25 jaar, zodat de huwelijksdatum van Willem Moreel en Barbara al naar 1459/60 wordt verlegd. Willem is misschien wel de oudste zoon van het echtpaar, maar niet het oudste kind. Zoals hierboven aangetoond heeft hij minstens één oudere zus, Maria.¹³³ Het echtpaar is dus minstens gehuwd in 1458 en waarschijnlijk zelfs nog iets vroeger. Dit alles wordt stevig ondersteund door het feit dat de jongere zoon Jan reeds in 1476 als lid van de schuttersgilde van Sint-Sebastiaan wordt opgenomen.¹³⁴ Hoe oud hij op dat ogenblik dan wel was, is niet gekend, maar als geboortjaar 1460 of zelfs vroeger naar voren schuiven zal wel niet ver naast de

129 SAB, Wezengoederen carmers 5de boek, f 158r van de 7 juni 1513. Ook in de lijst van Weale.

130 SAB, nr. 199 Procuraties, register 1484-85, f 23r en f 24r.

131 RAB, Sint-Donaas proosdij, nr 1234, wettelijke passeringen van het Proosse 1462-1468, f 50r.

132 SAB, nr 199, Procuraties register 1484-85, f 24r. Van een naamverwarring kan geen sprake zijn want zowel de vader Willem Moreel als de zoon Willekin Moreel f Willems komen op dezelfde naamlijst voor.

133 Maria is de erfgenaam van het leen, zoals hierboven werd aangetoond.

134 Godar H.: *Histoire de la gilde des archers de Saint Sébastien de la ville de Bruges*, Brugge, 1947, p. 120. Zijn naam is ook terug te vinden op de ledenlijst p. 156.

werkelijkheid zijn. Barbele kan als derde of vierde kind reeds geboren zijn in 1461-62. In het jaar dat Memling de Sibille Sambetha schildert, kon Barbele dus ongeveer 19 jaar zijn. In dit geval zou ze op 31-jarige leeftijd reeds weduwe met drie kinderen geweest zijn. In een tweede huwelijk met Clement Gheerolf heeft zij nog twee kinderen gekregen en zij is gestorven op 7 november 1499.¹³⁵

De traditie is zeker niet chronologisch strijdig met de feiten, maar de traditie moet wel de naam van Maria Moreel wijzigen in Barbele Moreel.

Als de triptiek geschilderd werd in 1485 was Barbele waarschijnlijk al getrouwd. Zowel Willem Moreel de vader als Willem de zoon krijgen in 1485 een procuratie over de goederen van Boudin van Eldinghe, hun respectieve schoonzoon en schoonbroer.¹³⁶ Is Barbele komen poseren voor Memling? En de kloosterlinge, Maria? Is zij vanuit haar klooster in Gent komen poseren?

De overige kinderen die op de lijst van Weale voorkomen, zoals dochter Bonaventure en een tweede dochter Claire, zijn manifeste fouten omdat zij op het ogenblik van hun vermelding in de bronnen nog onmogelijk, biologisch gezien, kinderen van Barbara van Hertsvelde kunnen zijn.¹³⁷

Zodoende kunnen slechts 12 namen teruggevonden worden, alhoewel er 16 kinderen afgebeeld zijn. Maar vooral bij de zonen zit het fout. Van de vijf afgebeelde figuren geven de bronnen slechts uitsluitend over drie van hen. Daar is vooreest Willem, de oudste zoon, geboren vóór 1460. De tweede zoon Jan is reeds in 1476 lid van de schuttersvereniging van Sint-Sebastiaan, en zal dus zeker niet veel later geboren zijn. Zoon Bernaerd, waarschijnlijk geboren in 1478, maar hij is in ieder geval reeds overleden in november 1480. Weale voert nog een zoon George op in de lijst van de kinderen van Willem

135 Weale J.: o. c., p. 184. Zie ook SAB, Wezengoederen carmers 5de boek, f 158r. In SAB, nr. 219 Register van de renten f 66v wordt in 1496-97 een rente gekocht door Boudin van Eldinghe, uitbetaald aan Clement Gheerolf.

136 SAB, nr. 199 Procuraties, register 1484-85, f 24r.

137 Als Barbara van Hertsvelde reeds in 1458 of vroeger moeder was van een dochter, moet haar geboortjaar gesitueerd worden rond 1440. Bevalen na 1489 wordt dan onwaarschijnlijk. De ganse verwarring is ontstaan door de foutieve opvatting van J. Weale, die het jaar waarin Willem Moreel lijfrenten koopt voor zijn kinderen, namelijk 1489, voor het geboortjaar van die kinderen heeft gehouden.

Moreel. Maar ook hier verzuimt hij zijn bron op te geven. In het toch wel zeer ruime archiefmateriaal dat geconsulteerd werd, komt geen enkele maal een naam Joris voor als kind van Willem Moreel. Dit is erg vervelend omdat de literatuur de zoon Joris gebruikt om de figuur van Sint-Joris op de achterkant van één van de zijpanelen van de triptiek in grisaille geschilderd, te verklaren.¹³⁸ Maar zo'n zoon Joris, vanuit het huidig bekend bronnenmateriaal, bestaat niet. Men kan dus slechts drie zonen identificeren. Eén daarvan, Bernaerd, is trouwens al zeker overleden op het ogenblik dat de triptiek gemaakt wordt.¹³⁹ Het is natuurlijk altijd mogelijk dat bepaalde kinderen niet in de overgebleven bronnen terug te vinden zijn. Het voorbeeld van Bernaerd wijst nog een andere mogelijkheid aan. Memling heeft meer dan waarschijnlijk ook de overleden kinderen geschilderd en op die manier mee in de devotie betrokken. Het is niet denkbeeldig in die tijd dat er enkele kinderen op heel jeugdige leeftijd gestorven zijn. Dit zou dan ook verklaren waarom ze niet in de geschreven bronnen terug te vinden zijn. Zij hebben uiteraard ook niet kunnen poseren. Bij meerdere meisjes kan men trouwens niet echt van een portret spreken. Men ziet op het schilderij hooguit een fragment van hun gezicht.

Daarenboven zijn er op het paneel van Willem met zijn zonen ingrijpende veranderingen gebeurd.¹⁴⁰ Er is op de achtergrond een zontje bijgeschilderd. Een verklaring voor die substantiële aanpassing is er niet. Het lijkt voor de hand te liggen dat Willem bij zijn terugkeer in Brugge in 1488, na een afwezigheid van drie jaar, Memling is gaan opzoeken en daar dan misschien opdracht heeft gegeven om de aanpassingen aan te brengen.

Het optreden van Willem Moreel na zijn terugkeer in Brugge (1488-1501)

De tweede Brugse opstand tegen Maximiliaan van Oostenrijk breekt uit begin februari 1488.¹⁴¹ Op 13 februari krijgen al diegenen

138 De Vos D.: *o.c.*, p.241.

139 Martens M.: *o.c.*, p. 19 noot 46, denkt dat op de triptiek alleen de kinderen nog in leven geschilderd zijn.

140 Janssens de Bisthoven A.: *o.c.*, p. 28.

141 Wellens R.: *La révolte brugeoise de 1488*, HGG, 102 (1965), p. 5-52.

die omwille van de eerste opstand verbannen waren amnestie.¹⁴² Wanneer Willem Moreel daadwerkelijk terug gekomen is, kan niet precies uitgemaakt worden. Op 22 februari 1488 schrijven de Ieperse gezanten in Brugge dat mer Jan van Nieuwenhove, Jan van Riebeke, meester Boudin Haghebaert *ende meer andere van Brugghe* terug in de stad zijn gekomen en persoonlijk hun dank zijn gaan betuigen aan de gemobiliseerde ambachten op de Grote Markt.¹⁴³ Het is best mogelijk dat Willem Moreel één van die *andere van Brugghe* was die de stad toen zijn binnen gekomen. Feit is dat hij midden juli 1488 reeds voluit functioneert als *notabele* van de stad. Op 13 juli zit hij mee aan tafel in het stadhuis bij een feestmaaltijd door de stad aangeboden aan de officieren van het Frans leger dat de Bruggelingen ter hulp komt in hun oorlog met Maximiliaan. Een week later (21 juli) wordt Willem als notabele geconsulteerd om zijn mening te geven over de manier waarop de stad zo voordelig mogelijk geld kan bijeenkrijgen om de oorlog te betalen.¹⁴⁴ Men beslist een geforceerde lening op te leggen. Het valt op dat Willem Moreel zelf niet mee betaalt in de lening.¹⁴⁵ Willem collaboreert voluit met het nieuwe revolutionaire bewind. Dit wordt gevoelig vereenvoudigd doordat op dat eigenste ogenblik heel wat vooraanstaande Bruggelingen de stad ontvluchten.¹⁴⁶ Men kan zelfs vaststellen dat hij zich vrij gemakkelijk opnieuw in de schijnwerpers werkt. Op 9 september 1488 is hij aanwezig op een feestmaaltijd in de poortersloge door het stadsbestuur aangeboden aan een ambassade van de Engelse koning.¹⁴⁷ In november 1488 en nogmaals in januari 1489 is Willem lid van de Brugse

142 *ÿ Boeck.*, p. 185. *Custis: o.c.*, p. 105.

143 Diegerick I.-L.-A.: *Correspondance des magistrats d'Ypres pendant les troubles de la Flandre sous Maximilien*, Bruges, 1853, p. 107.

144 SAB, Stadsrekening 1/3-1/9/1488 f 137r.

145 Blockmans W.P.: *Nieuwe gegevens.*, p. 133-154.

146 Bibliothèque municipale de Douai, catalogue Dehaines ms. 1110. De Smet A. en de Roovere A.: *Cronieke van den Lande van Vlaendre*, f 450v. Die kroniek werd voor een groot deel gebruikt voor de uitgave van de *Excellente cronieke*. Maar ze bevat ook een verloren deel van de kroniek van Rombout de Doppere in het Middelnederlands geschreven, handelend over de jaren 1487 en 1488. Zie in dit verband Viaene A.: *Een Brugs vademecum voor de Rome- en Jeruzalemvaarder samengesteld door Rombout de Doppere 1491*. HGG, 100 (1963), p. 303.

147 SAB, Stadsrekening 1488-89, f 150r.

delegatie op het overleg met de Staten en de andere Leden van Vlaanderen.¹⁴⁸

Vanaf 20 juni 1489 is hij een van de afgevaardigden bij de stedelijke militia's.¹⁴⁹ Het Brugse leger trekt omwille van oorlogshandelingen voortdurend heen en weer tussen Oostende en Nieuwpoort. Uit de contacten die de stad onderhoudt met haar afgevaardigden bij het leger wordt duidelijk dat ook Willem voortdurend in beweging is tussen deze twee steden. Op 9 juli 1489 heffen de Franse troepen, de bondgenoten van de stad Brugge, schijnbaar zonder reden het beleg van Oostende op en trekken zich terug op Ieper. Een Brugse delegatie met onder meer Willem Moreel, Lodewijk van Gruuthuuse en mer Jan van Nieuwenhove f Clais volgen de Fransen naar Ieper om de reden van hun vertrek te achterhalen.¹⁵⁰

In de tweede helft van 1489 cumuleert Willem Moreel op een ongekende manier ambten en functies. Op 13 juli 1489 wordt hij tot schout verkozen.¹⁵¹ Aan die verkiezing zit een geurtje. Nadat de overeenkomst van Tours vrede had gebracht tussen de stad en Maximiliaan, wordt Willem op 23 december 1489, als schout vervangen door meester Anthuenis de Witte. De aanstelling van Anthuenis gebeurt door Maximiliaan zelf, met als motivatie dat na de dood van Pieter Lanchals (22 maart 1488) het ambt vacant was.¹⁵² Dit houdt in dat de schoutbenoemingen door het revolutionair bestuur van Brugge sinds februari 1488 ongeldig werden beschouwd.¹⁵³

148 SAB, Stadsrekening 1488-89, f 139v. Blockmans W.P.: *Handelingen.*, deel 1, p. 482-483.

149 SAB, Stadsrekening 1488-89, f 133r e.v.

150 *Excellente cronieke.*, f 262v.

151 *'t Boeck.*, p. 288-289. Zie ook SAB, nr.277, Presentwijnen 1489 f 23r. 'maendach 13 juli 1489 ghepresenteert Willem Moreel als nieu schouteet aldaer (= wijntaverne Ypre) 4 kannen.'

152 SAB, Cartularium Groenenboek B f 66v-67r. *'t Boeck.*, p. 323.

153 Jan van Spiers, de zoon van Lodewijk van Gruuthuuse, had van de hertogen het voorrecht gekregen (gekocht?) om de schout van Brugge aan te stellen en ook de inkomsten die daarbij normaal voor de vorst bestemd waren, te innen. Op 20 april 1482 verkoopt Jan dit recht aan het Brugse stadsbestuur tegen een eenmalige betaling van 300£ gr. De stad mag nu zelf voor tien jaar haar schout aanduiden en in enkele stadsrekeningen is inderdaad een post ingeschreven bij de ontvangsten van 30£ gr. vanwege de schout van het ogenblik. Vermits Maximiliaan het laatste stadsbestuur niet erkende, maakt hij de aanstelling van Willem Moreel ongedaan. SAB, Stadsrekening 1483-84, f 46v.

Willem Moreel, die al schout was, werd op 28 augustus 1489 ook nog aangesteld als commissaris met de bevoegdheid om de wet te vernieuwen.¹⁵⁴ Vanuit zijn ambt als schout en commissaris heeft Willem in het boekhoudkundig jaar 1489-90 daarenboven nog zichzelf tot voornaamste gecommiteerde van de stad aangesteld.¹⁵⁵ Het heeft allemaal niet zolang mogen duren. De strijd is in een beslissende fase gevallen. De Franse koning sluit op 8 oktober 1489 samen met de koning van Engeland en Maximiliaan van Oostenrijk de vrede van Montilz-les-Tours. Die vrede wordt in Brugge op 1 december 1489 officieel bekend gemaakt. Een grote zuivering zoals na de eerste fase van de strijd in 1485 komt er niet. Er wordt een stadsbestuur aangesteld met vertegenwoordigers uit beide facties om tot verzoening te komen.¹⁵⁶ Willem Moreel is natuurlijk niet bij de uitverkorenen, maar van verbanning of financiële repressie is ditmaal geen sprake.

De financiële eisen die in het verdrag worden opgelegd zijn loodzwaar. De Vlaamse steden proberen er onderuit te komen maar zien in juli 1490 slechts een uitweg: herbeginnen met de oorlog. Het conflict heeft een veel grimmiger karakter dan voorheen. De stad wordt zonder genade omsingeld en uitgehongerd. Begin augustus 1490 wordt Joris Pycavet aangesteld als kapitein van de stad om de militaire acties te leiden.¹⁵⁷ Opnieuw vlucht een stroom vooraanstaande Bruggelingen de stad uit. Willem Moreel is één van hen. Hij vlucht naar Breda.¹⁵⁸ Hij heeft de stad waarschijnlijk verlaten na mei 1490, want op dat ogenblik wordt hij door het stadsbestuur in een algemeen gedwongen lening aangemaand tot het betalen van het gigantische bedrag van 400£ gr.¹⁵⁹ Een verklaring voor deze vlucht is misschien te vinden in het feit dat het stadsbestuur, gedomineerd door de militaire gouverneur Joris Picavet, niet langer rekening houdt met de belangen van de factie die Willem Moreel aanhangt.¹⁶⁰

154 SAB, Cartularium Groenenboek B f 62v-63r. Despars.: *o.c.*, dl. 4, p. 442.,

155 SAB, Stadsrekening 1489-90, f 1r.

156 *Excellente cronieke.*, f 263v.

157 *Excellente cronieke.*, f 65v.

158 SAB, nr 199, Procuraties 1494-95, f 65r.

159 SAB, Stadsrekening 1489-1490, f 38r.

160 Zie Janssens A.: *Macht en onmacht.*, passim

Het uitgehongerde Brugge staakt de strijd op 4 december 1490. Er worden opnieuw 56 personen buiten de vrede gesloten maar Willem Moreel is er ditmaal niet bij.¹⁶¹ Hij moet na de capitulatie Brugge opnieuw de stad binnen gekomen zijn, want op 24 december 1490 is zijn naam opgenomen in de lijst van de burgers aan wie de stad een geforceerde lening oplegt.¹⁶² Op 22 juni 1491 wordt hij reeds opnieuw verbannen omdat hij opruiende taal zou gesproken hebben.¹⁶³ Het is niet ondenkbaar dat het hier gaat om een uitgestelde vorm van repressie. Want alhoewel Willem op het einde van het conflict de stad ontvlucht was en zich dus officieel had gedistantieerd van de opstandelingen, mag niet uit het oog verloren worden dat nu opnieuw de *Monetanen* de lakens uitdelen en bij hen is Willem nog steeds niet echt geliefd. Op 20 oktober 1492 is Willem nog altijd verbannen. Een eerder toevallige gebeurtenis toont dit aan. Halfweg oktober 1492 komt het tot een verzoening tussen Filips van Kleef en Maximiliaan van Oostenrijk. Filips van Kleef had de aartshertog bestreden vanuit Sluis. Van daaruit blokkeerde hij de haven van het Zwin en berokkende op die manier de stad Brugge en zijn hinterland onnoemlijk veel schade. De vreugde is dan ook groot in Brugge als Filips uiteindelijk de wapens neerlegt en plechtig ontvangen wordt in de stad op 20 oktober. Tijdens het conflict was zijn huis in Brugge, het Hof van Ravestein, opgeëist en gebruikt door ridder de Tinteville, die door de graaf van Nassau tot kapitein over Brugge aangesteld was. Logisch dat Filips van Kleef, heer van Ravestein, opnieuw in het Hof van Ravestein intrekt en dat Tinteville verplicht wordt om te verhuizen. Tinteville eist nu het huis van Willem Moreel op.¹⁶⁴ In september 1493 mag Willem Moreel samen met Jan van Riebeke terugkomen naar Brugge.¹⁶⁵ Is het toeval dat sinds 2 september 1493 Jan van Nieuwenhove f Clais, de medestander van destijds, net burgemeester van de schepenen is geworden?¹⁶⁶

161 SAB, Hallegeboden 1490-91, f 87v B van 16 december 1490. Despars: *o.c.*, dl. 4, p. 487-489.

162 SAB, Stadsrekening 1 januari – 31 augustus 1491 f 32r.

163 De Doppere R.: *Chroniques Brugeoise de 1491 à 1498*, Bruges, 1892, p.4.

164 *Excellente cronieke.*, f 277v.

165 De Doppere R.: *Chroniques.*, p. 45.

166 SAB, Wetsvernieuwungen 1468-1501, f 209v.

Maar ook na zijn terugkeer is voor Willem Moreel blijkbaar nog niet alles naar wens geregeld. Waarom zou hij anders in juni 1494 twee getuigen voor de schepenbank officieel laten bevestigen dat hij wel degelijk, tijdens de ultieme fase van de oorlog toen Joris Picavet kapitein was, de stad verlaten had en de zijde van Maximiliaan had gekozen?¹⁶⁷ Waarom Willem deze getuigenis laat afleggen wordt er niet bij vermeld. De bronnen leveren genoeg inzicht om een aanvaardbare hypothese naar voren te schuiven. Al wie in het voorbije conflict aan de zijde van Maximiliaan had gestaan en de stad had verlaten, werd vrijgesteld van betaling in de oorlogsschuld die aan Brugge was opgelegd.¹⁶⁸ Waarschijnlijk poogde Willem op deze manier van de erg zware lening af te geraken. De geschiedenis herhaalde zich trouwens, want ook bij de terugkeer na zijn eerste verbanning in 1488, heeft Willem 100£ gr. van het stadsbestuur teruggekregen, als vergoeding voor geleden schade.¹⁶⁹

De publieke rol van Willem Moreel is hiermee uitgespeeld. Men mag niet uit het oog verliezen dat hij dan reeds een leeftijd van ongeveer 65 jaar heeft bereikt. Barbara van Hertsvelde overlijdt in 1499 en Willem in 1501.¹⁷⁰ Vreemd blijft dat, niettegenstaande zij reeds op 20 maart 1485 toestemming hadden om een kapel met altaar en grafkelder in de Sint-Jakobskerk te Brugge in te richten, zij buiten de kerk op het kerkhof worden begraven.¹⁷¹ Door bemiddeling van hun zoon Jan worden zij beiden in 1504 opgegraven en in de familiegrafkelder bijgezet.¹⁷² Het blijft een open vraag hoe temporiserend de politieke strubbelingen, de verbanning van Willem en de belegering en uit-hongering van de stad gewerkt hebben bij de voltooiing zowel van de triptiek als van de familiegrafkelder.

167 SAB, nr 199 Procuraties 1494-95, f 65r.

168 SAB, Stadsrekening 1 januari – 31 augustus 1491, f 32r.

169 SAB, Stadsrekening 1488-89, f 166r.

170 Weale: *o.c.*, p. 182. RAB, Oud archief der kerkfabriek van Onze-Lieve-Vrouw te Brugge, broederschap van O.-L.-Vrouw van Sneeuw, nr. 1531, f 301v. Haar doodschuld wordt betaald helemaal op het einde van de periode 1/9/1498-31/8/1499. en nr 1532, f 9r. De doodschuld van Willem wordt betaald in het boekjaar 1/9/1500-31/8/1501.

171 Weale: *o.c.*, p. 182.

172 Weale: *o.c.*, p. 182. Weale J. heeft in noot 56 voor de laatste drie verwijzingen de originele bron afgedrukt.

Bijlage

Upde weese camere den XVIen maerte anno LXXXIII. (=16 maart n.s.)

Naer dien dat bij mijnen heeren den burchmeester van scepenen doe wesende dheer Willem Moreel, uter name vanden ghemeenen college vander wet der stede van Brugghe ende ter presencie ende jeghenwoordicheijt van dien, hooftmannen ende dekenen der voorseide stede aldoe upde voorseide weese-camere verghadert wesende, te kennen ghegheven gheweist hadde tnaervolghende. te wetene hoe al wast zo dat hij in zinen persooone ooc zine mede ghezellen in wetten altijd vut gheweist hadden, omme de voorseide stede wel ende duechdelicke te regierne, die ende den jnsetene van diere te houdene in payse ende t bewachtene van allen oppressien, nochtans ende desen niet jeghenstaende eenighe quaetwillighe der zelve stede ghelijc ballijnghe ende andere hadden hemlieden vervoordert ende daeghelicx vervoorderden hem ende anderen te dreeghene, hoewel hij ende ooc andren die men dies dreeghende ende quaet van hemlieden zegghende was dat neit verdient hadden, claghende dezelve burchmeester over hem ende andere zijne medeghesellen dat zij dat moesten ghedooghen, omme wel doens wille.

Voord de zelve burchmeester te kennen ghevende, hoe hij ende anderen, tanderen tijden zeere scandelic ghevanghen gheweist hadden bijden vervolghen van eenighe, nochtans zonder causen alsoot wel ghebleken es, want hij ende zine medeghesellen bij vonnesse ontsleghen ende gheabsolveirt gheweist hebben openbaerlic van tghuendt dies men hemlieden ten inghevene ende vervolghen van eenighe hueren quaetwillighe ende vianden an legghende was ende dit neit ghenouch zijnde, de voorseide quaetwillighe want zij hueren quaden willen ende meeninghen niet en hebben connen vulbringhen metten middelen die zij vooren hadden, vervoorderen hem daeghelicx den zelve burchmeester ende andere te dreeghene ende dat meer es hebben lieden ghehuert ende last ghegheven omme hem ende andere doot te slaene.

Verzoekende de zelve burchmeestre inde naeme als boven anden voorseide hooftmannen ende dekenen hier up hueren assistencie ende bistandicheit ende van hemlieden te wetene hier up te huerlieder advuijs ghemerct dat hij ende andere zeer qualic daer an wesen zouden, dat zij omme duechts wille zouden moeten staen in zulcker vreesse ende dangiere.

So was bijde voorseide hooftmannen ende dekenen daer up verandwoort zegghende dat zij den voorseide burchmeester ende mijn heeren vander wet ende ooc den ghecommitteirden in tgenerale ende allen anderen hueren voorsaten grootelicx bedancten vanden grooten aerbeijde, moeyte ende

bezorchsaemhede die zij ende elc van hemlieden ghehadt ende ghenomen hadden also wel omme de welvaert vanden ghemeenen lande van Vlaendren int generale als vander voorseide stede van Brugghe ende insetene van diere houdende ende hebbende over danckelic ende van weerden alle tguent dies bij hemlieden ende elcken van hemlieden ende hueren voorsaeten, omme de welvaert vanden voorseide lande ende stede tooten daghe van heden ghedaen es gheweist. Hoe dat zij also wel bijden minsten als bijden meesten, zegghende voor de zelve hooftmannen ende dekenen dat hemlileden zeere leet was, dat zij omme weldoens wille in zulcker vreesen staen moesten, consenterende daeromme dat de voorseide burchmeester ende mijn heeren vander wet ende ooc alle andere in tgenerale weder zij vander wet of vanden ghecommitteerden waren of niet, die hemlieden van eenighe zaken beduchten, hemlieden bewaren zouden ten coste vande voorseide stede ende waerd datmen hemlieden of eenighe van hemlieden eenich overlast doen wille bij wien dat ooc ware, de zelve hooftmannen ende dekenen presenterende hemlieden altijts bereet omme hemlieden tassisteirne ende bistanceiteit te doene naer huerlieder vermoghen, met lieve ende met goede ende hilden van weerden al dat bide voorseide burchmeestre ende zinen medeghesellen sichtigend der dood van mijn vrouwe ghedaen was ende baden voortd het besten te doene.

Brugge, Stadsarchief, Cartularium Groen onghecotteert, f 331r-v.